

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Хто з європейських учених є засновником політичної географії?

- а) Ж. Тюрго;
- б) Ф. Ратцель;
- в) Р. Челлен;
- г) М. Вебер.

2. Хто з європейських політологів ввів в науковий обіг термін „геополітика”?

- а) Ф. Ратцель;
- б) Р. Челлен;
- в) С. Коен;
- г) Х.Маккіндер.

3.Основними джерелами геополітики вважають:

- а) військово-стратегічні теорії
- б) гуманістичні теорії
- в) марксизм
- г) цивілізаційні теорії

4. Територія держави – це:

- а) частина суходолу Земної кулі
- б) частина суходолу і водного простору Земної кулі
- в) частина суходолу , водного та повітряного простору Земної кулі
- г) частина суходолу, повітряного та космічного простору.

5. Геостратегічні гравці – це:

- а) держави;
- б) транснаціональні компанії;
- в) імперії;
- г) політичні блоки держав.

6. Геополітична доктрина – це:

- а) модель розуміння структури світоустрою;
- б) модель розуміння чинників структури територіально-політичного устрою світу;
- в) це модель розуміння напрямів політичної діяльності в сучасному світі.

7. Хто із названих політологів теоретично обґрунтував нациські ідеї світового панування?

- а) Р. Челлен;
- б) К. Хаусгофер;
- в) Ф. Ратцель;
- г) К. Шмідт.

8. Хто із названих учених політологів є автором доктрини „Серединна Європа”?

- а) К. Хаусгофер;
- б) Ф. Науман;
- в) Й. Парча;
- г) Р. Челлен.

9. Харленд – це:

- а) світовий острів
- б) Євразія
- в) недоступна частина світового острова
- г) місце де річки впадають у внутрішні моря

10. «Римленд» (за Н.Спайкменом) розташований:

- а) на півночі Сибіру;
- б) на узбережжі Євразії;
- в) на узбережжі Африки;
- г) в Центральній Азії.

11. «Географічну вісь історії» Х.Маккіндер розташував:

- а) на заході Європи;
- б) у центрі Євразії;
- в) в Південно-Західні Азії;
- г) на сході Азії.

12. „Холодна війна” – це:

- а) конфронтація між двома блоками держав;
- б) боротьба двох політичних систем;
- в) конфлікт між США і СРСР;
- г) конфлікт між НАТО і Варшавським договором.

13. Хто із вітчизняних учених є засновником української школи геополітики?

- а) Ю. Липа;
- б) М. Драгоманов;
- в) С. Рудницький;
- г) М. Костомаров.

14. Засновниками доктрини „Євразійства” є:

- а) П. Савицький;
- б) М. Трубецький;
- в) Г. Флоровський;
- г) П. Семенов Тянь-Шанський.

15. Згідно концепції американського політолога З. Бжезінського Україна є:

- а) геостратегічним агентом;
- б) геостратегічним центром;
- в) геостратегічним гравцем.

16. Місце і роль Російської федерації у пост біполярному світі:

- а) геополітичний лідер;

- б) геоекономічний лідер;
- в) регіональний геополітичний гравець;
- г) геостратегічний агент.

17. Паризьку угоду про утворення Європейського співтовариства з вугілля сталі було підписано:

- а) у 1945 році;
- б) у 1950 році;
- в) у 1951 році;
- г) у 1952 році.

18. Назвіть країни, що підписали північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА):

- а) США, Канада, Панама;
- б) США, Мексика, Нікарагуа;
- в) США, Канада, Мексика;
- г) США, Канада, Гондурас.

19. Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) – це:

- а) військово-політичний союз;
- б) економічний союз;
- в) регіональний торговий союз;
- г) оборонний союз.

20. Скільки країн об'єднує СНД ?

- а) чотири;
- б) дев'ять;
- в) одинадцять;
- г) чотирнадцять.

21. Хто із українських політологів був прихильниками Європейського геостратегічного вектору?

- а) М. Драгоманов;

- б) М. Грушевський;
- в) В. Липинський;
- г) І. Лисяк-Рудницький.

22. Забезпечення національної безпеки України – це перш за все:

- а) збільшення видатків на оборону країни;
- б) відновлення свого ядерного потенціалу;
- в) створення нових видів озброєнь;
- г) підвищення добробуту та економічне зростання.

23. Геополітичні інтереси України – полягають в:

- а) інтеграції із Європейським Союзом;
- б) інтеграції із НАТО;
- в) інтеграції із Росією;
- г) інтеграції із США.

24. Яка із названих держав входить у „Велику вісімку”?

- а) Росія;
- б) Китай;
- в) Японія;
- г) Індія.

25. Військово-політичний блок НАТО – це:

- а) оборонний блок європейських держав;
- б) північно-атлантичний військово-політичний блок держав;
- в) оборонний блок Європейського Союзу;
- г) політичний блок європейських держав.

26. Співдружність Незалежних держав СНД – це:

- а) митний союз;

- б) економічний союз;
- в) політичний союз;
- г) добровільний союз незалежних держав (колишніх республік СРСР).

27. Хто із названих російських учених є засновниками концепції Євразійства?

- а) П. Савицький;
- б) М. Трубецький;
- в) Г. Флоровський;
- г) П. Семенов Тянь-Шанський.

28. Європейський Союз у сучасному форматі почав функціонувати з:

- а) 1951 року;
- б) 1986 року;
- в) 1992 року;
- г) 1993 року.

29. Як називається законодавчий орган Європейського Союзу?

- а) Парламентська асамблея ЄС;
- б) Європейський парламент;
- в) Європейський конгрес;
- г) Генеральна Асамблея Європи.

30. Європейський Союз (ЄС) – це:

- а) федерація незалежних держав;
- б) конфедерація;
- в) європейське співтовариство.

31. Інтегральний геопростір складається з:

- а) економічного простору;
- б) соціального простору;

- в) політичного простору;
- г) географічного простору.

32.Об'єктом дослідження геополітики є:

- а) країни;
- б) міжнародні відносини;
- в) геополітична структура світу;
- г) міжнародна економіка.

33. Держава – це:

- а) територія з визначеними кордонами і населенням;
- б) країна з певною територією та господарством;
- в) країна з певною територією, господарством і політичною владою.

34. «Геостратегічними гравцями» в Євразії З.Бжезінський вважає :

- а) Японію;
- б) Індію;
- в) Китай;
- г) Росію;
- _____ д) Францію.

35. Автором «Чорноморської» доктрини був:

- а) Д. Донцов;
- б) Ю. Липа;
- в) В. Липинський;
- г) М. Хвильовий.

36. Хто із названих учених є автором концепції „морська могутність” ?

- а) Т. Вільсон;
- б) А. Меген;
- в) Н. Спикмен;

г) І. Боумен.

37. Автором ідеї створення «Чорноморсько-Андріатичної» федерації був:

а) С. Томашівський;

б) В. Антонович;

в) Д. Донцов;

г) С. Шелухін.

38. Які із названих міжнародних об'єднань являються геополітичними центрами сили?

а) НАФТА;

б) ЄС;

в) АТР;

г) СНД.

39. Геополітичні інтереси Китайської Народної республіки полягають у:

а) відродженні „Великого Китаю”;

б) прагненні до світового лідерства;

в) прагненні до регіонального лідерства.

40. Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО було підписано:

а) у 1993 р.;

б) у 1995 р.;

в) у 1997 р.;

г) у 2000 р..

41. Хто із вітчизняних учених є автором „Балто-чорноморської” геополітичної доктрини?

а) М. Грушевський;

б) С. Старосольський;

в) Ю. Липа;

г) М. Драгоманов.

42. Національна безпека – це:

а) політична безпека;

б) внутрішня безпека і оборона держави;

в) інформаційна безпека;

г) екологічна безпека.

43. Глобалізація – це:

а) формування транснаціональних корпорацій;

б) закономірний процес розвитку світосистеми;

в) формування транснаціональних банків;

г) перетворення однієї держави в монополіста світової влади.

44. Назвіть вісім наймогутніших країн світу, які входять у „Велику вісімку”:

а) Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, Китай, США, Японія, Індія;

б) Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, США, Японія, Франція, Китай;

в) Великобританія, Німеччина, Росія, Канада, США, Японія, Франція, Італія.

45. Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР) – це:

а) політичний союз;

б) геополітичний центр сили;

в) військовий союз;

г) економічний союз.

46. Згідно концепції З. Бжезінського Україна – це:

а) геостратегічний гравець;

б) геополітичний центр;

в) регіональний політичний лідер

47. Неоєвразійство – це:

- а) доктрина російського великодержавництва;
- б) філософія месіанства;
- в) реваншистсько-експансіоніська доктрина;
- г) імперіалістична доктрина.

48. Концепція мондіалізму передбачає:

- а) створення єдиної світової цивілізації;
- б) створення єдиної світової політичної системи;
- в) створення єдиної світової держави.

49. В чому полягає відмінність між політичною географією і геополітикою?

- а) в об'єкті дослідження;
- б) в предметі дослідження.

50. Суб'єктами геополітики – є:

- а) держави;
- б) імперії;
- в) політичні блоки держа.

51. Хто із названих вчених є засновником концепції американського атлантизму?

- а) З. Бжезінський;
- б) А. Меген;
- в) Н. Спикмен;
- г) Г. Кіссінджер.

52. Хто із названих учених є автором концепції „зіткнення цивілізацій”?

- а) М. Тейлор;
- б) С. Коен;
- в) С. Хантінгтон;

г) В. Ростоу.

53. Назвіть держави або міжнародні об'єднання, які згідно концепції уніполярного світу А. Страуса входять в глобальне уніполе:

- а) США;
- б) ЄС;
- в) Японія;
- г) Китай.

54. До основних типів експансіоніської геостратегії відносять:

- а) военну;
- б) політичну;
- в) економічну;
- г) інформаційну.

55. Геостратегічні інтереси США полягають в:

- а) утриманні світової першості;
- б) боротьбі з міжнародним тероризмом;
- в) просування своїх інтересів і принципів у всьому світі;
- г) підтримці балансів на регіональному рівні.

56. Геополітичною доктриною Японії є:

- а) прагнення до регіонального лідерства;
- б) прагнення до світового економічного лідерства;
- в) прагнення до світового лідерства.

57. Хто із названих політологів є теоретиком концепції „Глобалізму”?

- а) Е. Тоффлер;
- б) З. Бжезинський;
- в) Г. Кіссінджер;
- г) С. Хантінгтон.

58. Теорія конвергенції передбачає:

- а) злиття двох ідеологій;
- б) трансформування комуністичної і капіталістичної систем;
- в) реформування двох політичних систем.

59. Назвіть держави, засновники Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН):

- а) Японія, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Філіппіни;
- б) Китай, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Філіппіни;
- в) Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Філіппіни.

60. До основних типів геостратегії держав відносять:

- а) експансіоніську;
- б) позиційну;
- в) інтегральну;
- г) диференційну.

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Лесі Українки

Тиский М.Г.

ГЕОПОЛІТИКА

Модульний курс

Навчально-методичний посібник

ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ,
КЛАСИЧНА ТА СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА
ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОДНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

ЛУЦЬК 2014

УДК 327(100)(075.8)

ББК 66.4(0)я73

Т 44

Рекомендовано Східноєвропейським національним
Університетом імені Лесі Українки

Як навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Протокол № 6 засідання вченої ради СНУ від 27.12. 2013.)

Рецензенти:

Ярош О.Б., доктор політичних наук, професор кафедри політології
Східноєвропейського національного університету ім.Лесі Українки;

Вознюк В.С., кандидат політичних наук, доцент кафедри управлінської
діяльності Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Посібник укладено відповідно до принципів кредитно-модульної системи. Він містить теоретичні основи геополітики, класичні та сучасні геополітичні доктрини, геополітику держав та сучасних міжнародних об'єднань.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів та усіх, хто прагне пізнати особливості сучасного світового політичного процесу.

ISBN 978-617-7117-11-6

©Тиский М., 2014;

ЗМІСТ

ВСТУП

Модуль I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ, КЛАСИЧНА ТА СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА.

Тема 1.Предмет,структура та функції геополітики

Тема 2.Сучасна світосистема

Тема 3.Становлення геополітики

Тема 4.Геополітичні доктрини першої половини ХХ століття

Тема 5.Геополітичні ідеї другої половини ХХ століття

Тема 6.Формування української геополітичної думки

Тема 7.Геополітична структура сучасного світу

Модуль II. ГЕОПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОДНИХ ОБЄДНАНЬ

Тема 8.Основні засади геополітики держав

Тема 9.Європа в геополітичному вимірі

Тема 10.Пінічноамериканський регіон у геополітичному вимірі

Тема 11.Геополітичний вимір Азійсько-Тихоокеанського регіону

Тема 12.Геополітика Росії, країн Близького та Середнього Сходу

Тема 13.Геополітика країн Африки ,Латинської Америки, Австралії та Океанії

Тема 14.Україна в контексті сучасних геополітичних реалій

Тема 15.Внутрішня геополітика держав та врегулювання територіально-політичних конфліктів

СЛОВНИК КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ПИТАНЬ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку людства за умов глобалізації зростає взаємозалежність держав в політичному, економічному, соціальному та культурному аспектах. Великі територіально-політичні зміни, що відбулись наприкінці XX століття спричинили наростання міждержавних суперечностей. Нинішній світ сповнений суперечностей і протидієборства світових геополітичних центрів сили, однак основними акторами на світовій геополітичній арені залишаються суверенні держави. Процес взаємодії між державами в межах регіонів та участь в цих процесах міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій створює складну мозаїку в світовому політичному геопросторі.

Реалії світового політичного процесу засвідчують, що геополітичне та геоекономічне середовище, яке оточує Україну, стає дедалі динамічнішим. Майбутній розвиток нашої держави відбуватиметься в умовах формування нової системи координат у геополітичному та геоекономічному просторі. Сучасний цивілізаційний розвиток характеризується посиленням кокуренції між різними геополітичними та геоекономічними системами. В умовах глобалізації дедалі більше втрачають свою закритість національні економіки. Вони виявляють здатність ефективно функціонувати тільки тоді, коли займають чільне місце в міжнародному розподілі праці. Сьогодні молода українська держава формує власний геополітичний простір, свою геостратегію, вирішує широке коло проблем сучасного геополітичного вибору.

Геополітика як міждисциплінарна наука допомагає визначити найбільш оптимальні зовнішньополітичні пріоритети держави, займається вивченням функціонування і взаємодії геопросторових політичних систем різних регіонів.

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до сучасних вимог щодо складання програми з нормативної дисципліни «Світовий політичний процес і геополітика». Рекомендовано для впровадження у практику викладання цього предмету у вищих навчальних закладах із використанням кредитно-модульної системи.

При підготовці посібника широко використовувались новітні напрацювання відомих українських та зарубіжних дослідників з питань геополітики та політичної географії.

МОДУЛЬ I.

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ,
КЛАСИЧНА ТА СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА**

ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ

Перший модуль включає сім тем, в яких розкриваються основні методологічні засади геополітики, історія розвитку як світової, так і української геополітичної думки, теоретичні основи геополітики, класичні і сучасні геополітичні доктрини а також геополітична структура сучасного світу.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

ЗНАТИ:

- сутність та основні завдання геополітики;
- основні функції геополітики;
- складові сучасної світосистеми;
- правовий режим державного кордону;
- історичні передумови виникнення класичної геополітики;
- теорію морської могутності А.Мегена;
- історичні передумови зародження Російської геополітики;
- основні положення доктрини К.Гаусгофера;
- основні положення доктрини Н.Спайкмена;
- основні положення доктрини Євразійства;
- сутність доктрини Мондіалізму;
- сутність доктрини Антлатизму;
- основні положення концепції С.Хантігтона;
- етапи формування української геополітичної думки;
- основні положення доктрини Ю.Липи;
- основні положення праці С.Рудницького «Україна з політико-географічного положення»;
- основні етапи формування сучасної геополітичної карти світу;
- форми державно-територіального устрою держав;
- етнокультурні та релігійні особливості держав.

ВМІТИ:

- визначати об'єкт і предмет геополітики;
- розкрити взаємозв'язок геополітики з іншими науками;
- проаналізувати співвідношення політичної географії й геополітики;
- охарактеризувати основні форми державної території;
- проаналізувати геополітичні ідеї Ф.Ратцеля;
- зробити аналіз концепції Р.Челлена;
- проаналізувати працю М.Данилевського «Росія і Європа»;
- порівняти геополітичні доктрини нацистської Німеччини та Японії першої половини ХХ століття;
- проаналізувати геополітичні доктрини російського емігрантського середовища;
- охарактеризувати основні доктрини американської геополітичної школи;
- проаналізувати основні концепції Європейської геополітичної школи другої половини ХХ століття;
- дати аналіз геополітичних поглядів Р.Арона;
- проаналізувати геополітичні ідеї російського філософа О.Панаріна;
- розкрити сутність геополітичних ідей Б.Хмельницького та П. Орлика;
- проаналізувати геополітичні ідеї М.Грушевського;
- проаналізувати геополітичні погляди учасників українського національно-визвольного руху;
- дати характеристику геополітичних макрорегіонів світу;
- охарактеризувати сучасний геополітичний простір.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ГЕОПОЛІТИКИ

План

1.1. Сутність геополітики

1.2. Витоки геополітики

1.3. Об'єкт, предмет та функції геополітики

Важливою умовою вивчення «Геополітики» є наявність знань з курсів «Політологія», «Всесвітня історія», «Теорія міжнародних відносин», «Політична культура», «Політична географія», «Політичне прогнозування», «Історія української політичної думки». Вивчення «Геополітики» забезпечує теоретичні знання для набуття навичок аналізу сучасних тенденцій світової політики та зумовлених ними проблем і завдань сучасної української геостратегії.

1.1. СУТНІСТЬ ГЕОПОЛІТИКИ

Процес наукового пізнання суспільного розвитку, з огляду на геопросторові умови відбувався впродовж сотень років. Географічне положення та природоресурсний потенціал завжди істотно впливали й впливають на міжнародні відносини держав. Такі елементи природи, як гірські хребти, ріки, узбережжя морів прямо чи опосередковано впливали на формування ліній державних кордонів, розміщення економічних та політичних центрів, виступаючи одною із умов територіально-політичної структуризації.

Термін «геополітика» вперше був введений у науковий обіг у 1899 році шведським істориком і соціологом Рудольфом Челлена в праці «Держава як форма життя». Під геополітикою Р. Челлен розумів «... вчення про державу як географічний організм чи явище в просторі: воно, отже, є вченням про державу як країну, територію чи область». На думку Р. Челлена геополітика є цілісною системою знань, яка включає висновки щодо оцінення політичного значення розмірів, конфігурації та морфології державної території. На початку XX ст. основу геополітики становили геополітичні доктрини як однобічні заідеологізовані моделі розуміння структури територіально-політичного світоустрою. Їх можна поділити на глобальні та національно-державні. Творці глобальних геополітичних доктрин моделювали розподіл політичних сил та центрів у межах всього світу. Національно-державні

геополітичні доктрини формувались виходячи передусім з інтересів окремих держав та націй.

Ядром практичної геополітики є політична діяльність держав та міждержавних об'єднань в географічному просторі. Суб'єктами внутрішньої геополітики є також політичні партії, національно-визвольні та релігійні рухи. Геополітичні доктрини кінця XIX – першої половини XX ст. (епоха гострого політичного протистояння держав) досить часто ставали технологіями розширення сфер впливу великих держав, а також послаблення конкурентів. Відродження геополітики на якісно новому рівні розпочався наприкінці 80-х років XX ст. Тоді відбувся злам попередньої системи міжнародних відносин та кардинальне зрушення у світовому балансі сил, що призвело до пошуку геополітичних доктрин облаштування оновленого світу.

На розвиток геополітичної науки мали також значний вплив воєнно-стратегічні терії німецьких військових вчених К.Клаузевіца і А.Шліффена, а також воєнно-географічні концепції російських вчених Д.Мілютіна та А.Снесарева. Важливим джерелом геополітики як науки стали цивілізаційні теорії О.Шпенглера, А.Тойнбі, М.Данилевського та С.Хантінгтона.

1.2. ВИТОКИ ГЕОПОЛІТИКИ

Безпосередня інтегрованість суспільства в природно-географічне середовище відображалось у людській свідомості тяглістю традицій геополітичного аналізу. Географічне мислення проявлялось у людській свідомості з найдавніших часів. Ще в античні часи у працях Платона, Арістотеля, Гіппократа та Страбона висловлювались думки щодо ролі рельєфу, ґрунтів та клімату у формуванні менталітету народів. У середньовіччі французький філософ Ж. Боден обґрунтовуючи у своїх працях ідею етнічного походження держави, пояснював особливості менталітету різних народів природно-кліматичними умовами. Ш. Л. Монтеск'є вже у нові часи у праці «Про дух законів» доводив визначальну роль клімату на формування свідомості, традицій та культури населення.

У 1750 році французьким філософом і географом Р. Ж. Тюрго вперше було вжито термін «політична географія». Виявленням геополітичних відмінностей країн займався й відомий німецький філософ Е. Кант.

Зростання зацікавлень політико-географічною інформацією відбувалось впродовж XVIII-XIX століть. Тоді на політичній карті американського континенту відбулись значні зміни, спричинені деколонізаційними процесами. Ідеологи американської революції (С. Адамс,

О. Гамільтон, Т. Джеферсон, Б. Франклін) чітко окреслили право націй на самовизначення, яке стосувалось колоній, а згодом окремих етносів.

У 1823 році п'ятим президентом США Дж. Монро була сформульована перша геополітична доктрина. З метою втіленні цієї доктрини Дж. Монро (1756-1831) розіслав європейським керівникам держав зовнішньополітичний маніфест, у якому пропонувалось їм відмовитись від політичних амбіцій на американський континент. Доктрина Дж. Монро «Америка для американців» визначила стратегію зовнішньої політики США на багато десятиліть наперед.

Якісні зрушення у формуванні європейського геополітичного мислення відбулось під впливом Великої Французької революції. Активізацію етнополітичних рухів у Європі під впливом ідей революції було названо «весною народів». На карті Європи тоді завдяки проголошенню незалежності Греції (1829), Італії (1870) та Німеччини (1871) відбулись кардинальні зміни на користь національних держав.

Значний вплив на формування геополітичної свідомості національно-державного типу мали праці німецького філософа Й. Г. Гердера (1744-1803). На думку вченого, найбільш оптимальною є ситуація, коли в основі території окремої держави є ареал розселення одного народу, тобто етнічні межі та державні кордони мають збігатися. А об'єктивним чинником етнонаціональної цінності є національна мова.

Німецький філософ Г. Гегель (1770-1831) у своїх працях наголошував на закономірності прагнення народів до створення національних держав. Проте, народи, які не зуміли створити національні держави, на думку вченого, є неісторичними.

Геополітична свідомість наприкінці XIX – початку XX ст. формувались під впливом боротьби між великими державами за розширення та перерозподіл сфер впливу. Так Британська та Французька імперії в цей період були зацікавлені у збереженні домінуючих позицій. В той же час такі молоді держави як США та Німеччина проявляли також амбіції щодо посилення свого впливу у світі.

1.3. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА ФУНКЦІЇ ГЕОПОЛІТИКИ

Основним об'єктом дослідження геополітики є геополітична структура світу в усій його різноманітності. Конкретними об'єктами дослідження в геополітиці виступають: глобальна геополітична система, геополітичні макрорегіони, регіони та субрегіони світу, блоки держав, окремі держави та внутрішньодержавні геополітичні регіони.

Предметом дослідження геополітики виступають: закономірності виникнення і функціонування світової геополітичної системи; розвиток системи міжнародних відносин, формування і розвиток геополітичних регіонів; проблеми територіального розвитку держав; вплив географічних факторів на зовнішню та внутрішню політику держав; внутрішньодержавні територіальні процеси; просторові аспекти виникнення та врегулювання війн та локальних конфліктів.

Головними **суб'єктами** геополітики є держави та імперії. Із суб'єктами геополітики пов'язані такі ключові поняття геополітики, як геостратегічні гравці та геополітичні осі тощо.

Геостратегічні гравці (за визначенням З. Бжезінського) – це «держави, що мають спроможність і національну волю застосувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити наявний геополітичний стан справ».

Геополітична вісь (за визначенням З. Бжезінського) – це «держава, значення якої впливає не з її сили й мотивації, а з особливого вразливого геостратегічного положення для «геостратегічних гравців».

Поле взаємодії – це виокремлений на основі поєднання геостратегій зацікавлених акторів сегмент суспільної діяльності, який взаємодіє з певним географічним простором. Геополітичне поле взаємодії може бути економічним, політичним, військовим, ідеологічним або інтегральним.

Геополітична стратегія – це напрям геополітики, що займається розробкою довгострокових стратегічних цілей, напрямів і принципів зовнішньої політики держави у світовому геопросторі.

Геополітична доктрина (за визначенням М. Дністрянського, 2003) – це модель розуміння чинників структури територіально-політичного світоустрою та напрямів політичної діяльності й аналізу, що спираються на географічні реалії.

Національний інтерес (В. Медіссон, В. Шахов, 2003) – це «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему, він поєднує інтерес кожної людини і інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави».

До геопросторових політичних систем входять: світ у цілому; регіони світу; окремі держави; внутрішньодержавні регіони.

Геополітичне мислення – це спосіб розгляду перспективи своєї країни в системі координат: держава, державні кордони, центри політичного впливу, силові потенціали.

Геополітичні поняття й оцінки, вплив геополітики на життя сучасного суспільства стають усе більш істотними. Це свідчить про наявність

різноманітних зв'язків геополітики із суспільством, про виконання нею ряду важливих функцій.

Світоглядна функція геополітики полягає у формуванні в людській свідомості загальної наукової картини світу.

Науково-пізнавальна функція пов'язана з вивченням геополітичної сутності міжнародних відносин, виявлення історичних тенденцій розвитку світу в цілому його регіонів та окремих держав.

Прогностична функція пізнання сутності і витоків геополітичних процесів, закономірностей їхнього розвитку важлива для прогнозування розвитку міжнародних відносин, формування геополітичних інтересів окремих держав та стратегічних напрямів їхньої зовнішньої політики.

Управлінська функція геополітики полягає у виробленні конкретних управлінських рішень щодо дій держави на міжнародній арені.

Ідеологічна функція геополітики полягає у виправданні експансіоніської політики окремих держав та відстоювання права втручання в справи інших держав.

Виховна функція геополітики полягає у формуванні політичної культури та політичної свідомості населення.

Просвітницька функція полягає у поширенні серед населення уявлень про наукові засади зовнішньої та внутрішньої геополітик держав.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що вивчає геополітика?
2. Проаналізуйте основні підходи до вивчення геополітики.
3. Розкрийте зміст об'єкта геополітики.
4. Проаналізуйте витoki геополітики.
5. Дайте характеристику предмета геополітики.
6. Проаналізуйте основні завдання геополітики.
7. Дайте характеристику основних функцій геополітики.

ТЕМА 2.СУЧАСНА СВІТОСИСТЕМА

План

- 2.1. Території, країни, держави та акваторії.
- 2.2. Політико-географічне положення держави.
- 2.3. Співвідношення політичної географії і геополітики.

Термін «політична географія» був введений у науковий обіг у 1750 р. французьким філософом А. Н. Тюрго. Політико-географічні описи держав містять характеристики: кордонів, форм правління, державного устрою, адміністративно-територіального устрою. Геополітика і політична географія знаходяться на стику політичних і географічних наук. За визначенням німецького геополітика К. Хаусхофера «політична географія розглядає державу з погляду простору, а геополітика – простір з погляду держави».

2.1. ТЕРИТОРІЇ, КРАЇНИ, ДЕРЖАВИ ТА АКВАТОРІЇ

Складовими сучасної світосистеми є держави, території та акваторії Землі. Моделлю геополітичного світоустрою є політична карта світу, яка розкриває склад основних суб'єктів міжнародних відносин (держав та міжнародних організацій). На політичній карті світу відображена різноманітна політико-географічна інформація про політичне життя світу, окремих регіонів та країн. За політико-територіальними ознаками на Земній кулі розрізняють території, країни та держави.

Територія (за визначенням Б. Яценка, 2007) – це частина поверхні суходолу на Землі з природними і створеними людською діяльністю ресурсами, що має певні просторові межі та географічне положення.

Країна – це територія з визначеними кордонами і населенням, що в політико-географічному відношенні може мати державний суверенітет або бути залежною.

Держава – це суверенне політичне утворення, країна з певною територією, господарством і політичною владою. Держава є основним носієм прав і обов'язків у міжнародних відносинах. Відповідно до норм міжнародного права, на Землі виокремлюють території суверенних держав, залежних країн і територій та акваторія відкритого моря.

У 2010 році у світі було визнано 193 держави: (у Європі – 44, в Азії – 47, в Африці – 53, в Америці – 35, в Австралії та Океанії – 14). До території

держави належить суходіл, територіальні води, що прилягають в межах 12 морських миль, а також повітряний простір над усім суходолом і водами.

Найбільша питома вага у загальній площі суходолу належить надвеликим державам (Росія – 17,1 млн. км², Канада – 9,9 млн. км², США – 9,7 млн. км², Китай – 9,6 млн. км², Бразилія – 8,5 млн. км², Австралія – 7,8 млн. км², Індія – 3,3 млн. км²), які займають (44% усього суходолу). Значно більшою у світі є кількість дуже великих держав (Аргентина, Казахстан, Судан, Конго (Кіншаса), Саудівська Аравія, Мексика, Індонезія, Лівія, Іран, Монголія, Ангола, Ефіопія, Мавританія, Малі, Чад, ПАР, Нігер, Перу, Колумбія, Болівія, Єгипет). До великих держав відносять Іспанію, Україну, Францію, Афганістан, Ємен, М'янму, Пакистан, Таїланд, Туреччину, Ботсвану, Келію, Мадагаскар, Мозамбік, Намібію, Нігерію, Сомалі, Танзанію, ЦАР, Венесуелу, Чилі та Замбію. Водночас найбільше у світі є малих держав (площею від 20 до 200 тис. км² – 65). Групу мікродержав формують острівні країни Карибського моря, Океанії, Індійського океану, Перської затоки та Європи.

Групування держав за кількістю населення засвідчує нерівномірність розміщення населення за регіонами світу. За цим показником виділяють надвеликі держави Індію та Китай (понад 1 млрд. осіб) та дві дуже великі держави США і Індонезію (від 230 до 300 млн. осіб), великі держави (від 100-200 млн. осіб; Бразилія, Пакистан, Росія, Бангладеш, Нігерія, Японія, Мексика), малі (від 2 до 20 млн. осіб: 91 держава), мікродержави (менше 300 тис. осіб: 24 держави). Населення найменшої тихоокеанської острівної держави Науру становить лише 14 тисяч жителів.

Залежні країни і території перебувають під політичним чи військовим контролем суверенних держав. На початку XXI ст. у світі залишилось 34 колоній, протекторатів та підопічних територій. Так, Гренландія вважається самоврядною провінцією Данії; Західна Сахара – спірна територія Марокко і Мавританії; Пуерто-Рико, о. Гуам та Північні Маріанські острови – напівавтономні території США. Франція свої залежні території називає «заморськими департаментами» (Французька Гвіана, Мартиніка, Гваделупа в Америці, Реюньйон біля Африки, Французька Полінезія, Нова Каледонія в Океанії).

Води відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх держав світу. За межами територіальних вод усі держави мають право вільного торговельного та військового судноплавства, а також вільного польоту над морем.

За політико-географічним режимом водні поверхні поділяються на:

-акваторії виключних економічних зон (за межами територіальних);

- води відкритого моря;
- територія Антарктиди та прилеглі до неї морські води.

В акваторіях, на які поширюється суверенітет прибережних держав, розрізняють внутрішні морські води і територіальні води (12 миль від берега). За їх межами до 24 миль простягається прилегла зона, де держава має право встановлювати свої митні закони.

Політико-географічний регіон Антарктиди охоплює материк та прилеглі до нього акваторії океану. На сьогодні це нейтральна демілітаризована зона, статус якої регулюється Договором про Антарктику який був підписаний 1 грудня 1959 року.

2.2. ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

Державна територія виступає як геопростір, на який поширюється державна влада. Територіальний суверенітет означає, що в межах своєї території держава є вищою владою для всіх осіб і організацій. Суходіл держави – це поверхня суші в межах державних кордонів. Правовий статус суходолу визначається внутрішнім законодавством держави. Надра сухопутної та водної поверхонь аж до центру земної кулі належать державі. Акваторія держави включає внутрішні води, води Світового океану, внутрішні морські води та територіальні моря. Повітряний простір держави включає тропосферу, стратосферу, мезосферу та частину іоносфери у межах її державних кордонів. Державі належать морські і повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають за її межами і дотримуються законодавства країни перебування. Державний суверенітет поширюється на запускані в космос супутники – «космічна» територія держави. Статус державної території мають приміщення посольств, консульств та інших дипломатичних представництв даної країни в інших державах.

Політико-географічне положення держави тісно пов'язане з її фізико-географічним, військово-географічним та економіко-географічним положенням.

Державні кордони – це сукупність ліній і площин, що відокремлюють сухопутну, водну і повітряну територію держав, розмежовують території суміжних суверенних держав.

Кордони показують юридично визначені і закріплені межі державної території та підтверджують права держави на дану територію. Лінії державних кордонів встановлюються шляхом укладення міжнародних угод. Державні кордони виконують як контактні, так і бар'єрні конструкції.

Бар'єрна функція здійснюється через обмеження умов проходження потоків товарів, капіталів і людей між країнами. Контактна функція за умов глобалізації політичних та економічних процесів має тенденцію до активізації. У зв'язку з активізацією контактної функції державних кордонів зростає інтенсивність прикордонної співпраці.

За визначенням В. Колосова (1988), **транскордонний регіон** – це соціально-економічна система, що охоплює суміжні території двох чи кількох сусідніх країн і характеризується певною єдністю природних чинників, трудових і культурних зв'язків населення, інфраструктури, історичних та етнічних традицій. Процес формування і розвитку транскордонних регіонів притаманний, перш за все, країнам Європейського Союзу та Північної Америки.

За природними особливостями кордони поділяються на сухопутні, водні та повітряні. **Сухопутні кордони** встановлюються по суходолу за угодами між сусідніми державами і позначаються на місцевості прикордонними знаками. **Водні кордони** держави поділяються на річкові, озерні та морські. **Річкові кордони** встановлюються, як правило, по середині річки. **Морські кордони** відмежовують територіальні води держави від відкритого моря або від територіальних вод іншої держави. **Повітряний кордон** є площиною, що проходить по вертикалі через лінію сухопутного чи водного кордону.

2.3. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ Й ГЕОПОЛІТИКИ

Поняття «політична географія» вживалось в науковій літературі з XVIII ст. при описах історичного і політичного поділу земної поверхні на території та держави. Вперше термін «політична географія» був введений у науковий обіг відомим французьким філософом А. Тюрго. Перші політико-географічні описи держав містили характеристики кордонів, форми правління, державний устрій, адміністративно-територіальний поділ, а також населення.

На думку українського географа М. Дністрянського (2011) **політична географія** – це наука про просторову організацію держав і міждержавних об'єднань, розміщення і взаємовідносини політичних сил, територіальні форми політичних процесів і явищ.

Основним **о'єктом політичної географії**, на думку О. Шаблія (2003), є політична сфера суспільства. У багатьох політико-географічних дослідженнях поняття «територіальний» та «просторовий» виступають синонімами. Таким чином, **об'єктами політичної географії і геополітики** є

геопросторові політичні системи. Геопросторові політичні системи мають форми міжнародних організацій, блоків держав, регіональних систем, а також транснаціональних утворень.

Український вчений М. Дністрянський **предметом політико-географічних досліджень** вважає просторову організацію та просторові відносини держав, міжнародних організацій, політичних сил, процесів і явищ.

Політико-географічні дослідження здійснюються на макрорівні (весь світ, регіони, групи країн), мезорівні (окремі держави) та мікрорівні (внутрішньодержавні регіони, транскордонні регіони та ін.).

Німецький геополітик К. Гауегофер вважав, що «політична географія розглядає державу з погляду простору, а геополітика – простір з погляду держави». Отже, якщо політична географія вивчає геопросторову організацію політичної сфери з позиції територіального розміщення взаємозв'язків, формування політико-географічних систем, то геополітика зосереджує основну увагу передусім на функціональному аспекті геопросторової організації політичного життя суспільства. На думку провідних вчених відмінності між геополітикою і політичною географією полягають у предметі дослідження. Якщо предметом дослідження політичної географії є просторовий аспект, то в геополітиці – функціональний.

Контрольні запитання і завдання:

1. Державна територія та її складові.
2. Проаналізуйте складові сучасної світосистеми (держави, територія, країни).
3. Проаналізуйте правовий режим відкритого моря.
4. Що таке державний кордон?
5. Проаналізуйте основні форми державних територій.
6. Проаналізуйте співвідношення політичної географії й геополітики.

ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ ГЕОПОЛІТИКИ

План

- 3.1. Ідеї класиків геополітики.
- 3.2. Геополітичні доктрини початку XX ст.
- 3.3. Російська геополітична думка.

Розвиток геополітики у другій половині XIX століття значною мірою був зумовлений виходом праці американського адмірала А. Мегена «Роль морських сил у світовій історії». Напрацювання А. Мегена в подальшому використовувались багатьма вченими у формуванні своїх доктрин. Значний вплив на розвиток геополітики мали праці німецького вченого Ф. Ратцеля. Розвиваючи ідеї Ф. Ратцеля, шведський географ Р. Челлен розробив вчення про державу як особливий живий організм втілений у просторі. Значний вклад у формуванні російської геополітичної думки належить російському філософу М.Данилевському.

3.1. ІДЕЇ КЛАСИКІВ ГЕОПОЛІТИКИ

Засновником американської школи геополітики вважається адмірал і вчений А. Меген (1840-1914). У 1890 р. вийшла його перша праця «Роль морської сили у світовій історії», де в історичному плані було проаналізовано розвиток провідних держав світу. «Основними умовами, які впливають на морську могутність країни», на думку вченого, є географічне положення, природні умови, протяжність території, кількість населення, національний характер та спосіб правління. А. Меген виступив ідейним спадкоємцем п'ятого президента США Дж. Монро, який у 1823 році оголосив сферою життєвих інтересів Сполучених Штатів весь американський континент. На думку адмірала, головну загрозу «морським державам» становлять континентальні держави Євразії – Росія і Китай.

Значний вклад у формуванні засад класичної геополітики належить німецькому вченому Ф. Ратцелю (1844-1904). У праці «Політична географія» вчений обґрунтував теорію, згідно якої держава є біологічним організмом,

що веде боротьбу за своє існування з іншими організамами-державами. Розвиток держави залежить від її спроможності адаптуватись до умов навколишнього середовища. Засобом розвитку держави-організму є територіальна експансія, тобто держава розвивається, поглинаючи слабші менш пристосовані держави. Перспективи територіально-політичної структури Європи і світу Ф. Ратцель розглядав як розширення сильніших держав, пророкуючи статус ядра Європи саме Німеччині, яка має великий ресурс «життєвої енергії».

Політико-географічні погляди Ф. Ратцеля також поділяв шведський вчений Р. Челлен (1864-1922), який вперше у своїх працях застосував термін «геополітика». Основним об'єктом наукового аналізу Р. Челлена була геополітика окремих держав.

У своїй праці «Держава як форма життя» Р. Челлен сформував географічні основи створення сильної держави, яка має прагнути просторового розширення шляхом завоювань і захоплення нових територій. Великі держави неминуче витісняють малі. До боротьби між державами не можна застосовувати моральні оцінки – перемагаючи, сильніший діє відповідно до природної необхідності свого розвитку. На думку вченого, саме Німеччина спроможна бути континентальною державою, яка об'єднає навколо себе європейські держави. На думку Р. Челлена, невеликі держави Скандинавії мають увійти до Германського союзу. Праці Ф. Ратцеля і Р. Челлена стимулювали в подальшому розвиток геополітичних досліджень та зародження глобальних теорій і доктрин.

3.2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ПОЧАТКУ XX ст.

Значний внесок у становленні геополітики як науки зробив англійський географ Г. Маккіндер (1861-1947). Основні засади своєї доктрини вчений виклав у доповіді «Географічна вісь історії»(1904). Велика роль у долі світу, на думку вченого, належить серцевині суходолу (названа «хартлендом»), в основі якої знаходяться внутрішні райони Євразії. На думку Г. Маккіндера, ядром розміщення людства є Світовий острів, який включає два континенти – Євразію та Африку, а центром обертання цього острова є «хартленд». Г. Маккіндер визначив основні постулати у геополітиці: (хто керує Східною Європою, той керує «хартлендом», а хто керує «хартлендом», той керує Світовим островом, а хто керує Світовим островом, той керує світом). На думку вченого, головною державою осьового регіону є Росія, яка як політична спадкоємниця Монгольської імперії XIII ст., здійснює

політичний тиск на сусідні держави подібно до того, як орди монголів завойовували прилеглі країни. «Хартленд», на думку Г. Маккіндера, оточує внутрішній пояс узбережжя (Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія, Китай) та зовнішній півмісяць (Велика Британія, Канада, США, Південна Африка, Австралія та Японія). Узагальнюючи хроніку безперервних вторгнень у Європу кочових народів Азії, Г. Маккіндер наголошує на антагонізмі континентальних цивілізацій і тих, що сформувались завдяки морській могутності.

Оригінальною була також геополітична доктрина з назвою «Середня Європа», яку обґрунтувала група німецьких вчених під керівництвом Ф. Науманна (1860-1919). Ця ідея ґрунтувалась на аналізі цілісного регіону Центральної та Східної Європи, який представляв собою геополітичну єдність та спільні інтереси. Цей соціокультурний регіон за географічним положенням був затиснутий між Росією та Західною Європою.

3.3. РОСІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

У процесі трансформації Московського царства у Російську імперію велике значення мало утвердження міфу про успадкування Російською державою імперських традицій Візантійської імперії. Оскільки Візантійську імперію розглядали як «другий Рим», яка занепала у XV ст., то Росія як спадкоємниця Візантії стала іменуватись «третім Римом». Цей міф став офіційною доктриною Російської імперії у XVI ст., що призвело до поширення в Росії європейської культури та поступову відмову від татарського етнокультурного компонента. Разом з тим офіційна доктрина Російської імперії як «третього Риму» сприяла формуванню великодержавницької геополітичної свідомості та посилила загарбницькі амбіції Росії. Впродовж XVIII-XIX ст. ідея «третього Риму» поєдналась в Росії з широким культурно-політичним духом слов'янської солідарності, що проявлявся у формі слов'янофільства. На початку XIX ст. ідею слов'янської солідарності було названо доктриною панславізму. Ідея «панславізму» була досить популярною у слов'янських народів, які знаходились тоді під гнітом Османської імперії. В контексті ідеї «панславізму» Російська імперія проводила політику подвійних стандартів, з однієї сторони вона підтримувала національно-визвольних рух слов'ян, що входили в Османську імперію, а з іншої сторони жорстко придушувала всі прояви політичного життя слов'ян у самій імперії.

Значний вклад у формуванні російської геополітичної думки належить філософу М. Данилевському (1822-1888). У праці «Росія і Європа» російський філософ обґрунтував концепцію історико-географічних районів. В концептуальних положеннях ідеї великих культурно-цивілізаційних районів був врахований також такий вагомий чинник як етнографічні спільності. На думку М. Данилевського «кожен народ або сім'я народів з характерною окремою мовою... формують самобутній культурно-історичний тип...» Оптимальною структурою великих культурно-історичних районів, на думку вченого, має бути етнонаціональна федерація. Однак практичні рекомендації щодо територіально-політичного впорядкування такої федерації суперечать його концепції. Так, на думку М. Данилевського, до складу Всеслов'янського союзу з Константинополем, як столицею, увійдуть Російська імперія з приєднаною Галичиною та Підкарпатською Руссю, Чехо-Мораво-Словацьке королівство, Сербо-Хорвато-Слов'янське королівство, Болгарське королівство, Румунія, Греція та Угорщина. Однак в цій федерації не передбачалось автономії для польського, українського та білоруського народів.

Оригінальну геополітичну концепцію запропонував відомий російський географ В.П. Семенов-Тянь-Шанський (1870-1942). У своїх працях вчений приділив велику увагу впливу морського фактора на процеси формування, «територіального панування». Він був прихильником формування системи територіально-політичної могутності держави.

У 20-х роках ХХ ст. зароджується ідея євразійства, згідно з якою Росія виступає як окремий, цілісний і самодостатній світ, який є і не Європою, і не Азією. На думку автора цієї доктрини П. Савицького (1895-1968) Росія сформувалась як унікальне «серединне» явище. З геополітичного погляду Росія – Євразія виступає як синтез європейського Лісу й азійського Степу. Росію вчений трактував як особливий тип цивілізації, що сформувався на основі арійсько-слов'янської культури, тюрського кочівництва та православної традиції. Великороси, на думку вченого, є особливим імперським етнічним утворенням яке сформувалось на основі відгалуження східних слов'ян та тюрських народів.

Інший теоретик євразійства М. Трубецькой (1890-1938) у своїх працях

закликав до єднання народів світу на основі заперечення західної моделі суспільного розвитку. Вчений вважав, що історично в степовій зоні Євразії інтеграція народів відбувалась завдяки тюрсько-монгольському імпульсу.

Справжня руська євразійська держава, на його думку, виникла тоді коли московські князі взяли на себе монголо-татарську місію інтеграції євразійських народів. М.Трубецькой вважав Московську державу спадкоємницею імперії Чингіз-хана. У працях євразійців підкреслювалась цивілізаційна спорідненість Росії з Азією та її месіантська роль у світі.

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте працю А. Мегена «Роль морських сил у світовій історії».
2. Проаналізуйте геополітичні ідеї Ф. Ратцеля.
3. Проаналізуйте концепцію Р. Челлена.
4. Охарактеризуйте історичні передумови виникнення класичної геополітики.
5. Проаналізуйте теорію морської могутності А. Мегена.
6. Охарактеризуйте історичні передумови зародження Російської геополітики.
7. Проаналізуйте працю «Росія і Європа» російського філософа М. Данилевського.
8. Зробіть аналіз геополітичної концепції російського географа В.П.Семенова-Тянь-Шанського.

ТЕМА 4. ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

План

- 4.1. Пріоритети німецького та японського геополітичного мислення.
- 4.2. Російська геополітична думка у міжвоєнний період.
- 4.3. Американська геополітична думка.

В результаті невизначеності територіального устрою Європи за результатами Першої світової війни політична карта континенту стала суперечливою комбінацією інтересів держав переможців і переможених. З утвердженням в Росії більшовицького, в Італії – фашистського, а у Німеччині – нацистського режимів змінилась і розстановка політичних сил у Європі. Зважаючи на посилення загроз з боку Росії і зростання потенціалу США, новий поштовх у Європі одержала ідея консолідації європейських держав. Однак тоді формування такого європейського об'єднання відповідало лише реваншистським амбіціям Німеччини.

4.1. ПРІОРИТЕТИ НІМЕЦЬКОГО ТА ЯПОНСЬКОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У період між двома світовими війнами до геополітики звертались керівники провідних держав з метою вироблення стратегії розвитку своїх держав. Так, для обґрунтування домінування нацистської Німеччини у світі німецький геополітик К. Гаусгофер(1869-1946) використав окремі положення концепції Г. Маккіндера. Ці напрацювання вченого стали складовою нацистської ідеології яка вирізнялась відвертою агресивністю. У своїх працях К.Гаусгофер використав напрацювання деяких своїх попередників. Так, для обґрунтування ідеї меридіального панрегіоналізму К. Гаусгофер використав

доктрину панамериканізму Дж. Монро. Політичну карту світу вчений поділив на зони-панрегіони (пан – Америка, Європа – Африка, пан – Росія, пан – Японія) як сфери домінування держав-гегемонів. Спираючись на наукові розробки Ф. Ратцеля та Р. Челлена, К. Гаусгофер розвинув ідею континентальної Євразійської наддержави по вісі Берлін – Москва – Токіо. Формування такого великого Євразійського об'єднання відповідало тоді апетитам нацистського керівництва.

З метою реалізації ідеї К. Гаусгофера нацистським керівництвом була укладена угода (Молотова – Ріббентропа 1939) та створено військово-політичний союз Німеччини, Італії і Японії (1940).

Японська школа геополітики була започаткована у 20-х роках ХХ ст.. У міжвоєнний період японські геополітики Іккі Кіта, Танака Гіті, Амау Уржі та Тодзьо Хідекі обґрунтували геополітичну доктрину «Великої Східно-Азійської сфери співпроцвітання». Водночас японський вчений Каное Фумімаро у своїх працях обґрунтував концепцію «Японського Євразійства».

Основні засади геополітичних досліджень кіотської школи були сформульовані в «Маніфесті японської геополітики». Головна ідея цього маніфесту зводилась до возвеличення японських духовних традицій, які були нерозривно пов'язані з божественною суттю японських імператорів. Призначення Японії, на думку вчених, полягає у створенні «Великої Азії» та втілення принципу «Хакка ітті», що означало зібрати «вісім кутів під одним дахом» японської імператорської династії. Праця «Маніфест японської геополітики» мала на меті обґрунтувати і виправдати експансію Японії в Манжурію, Корею та Тайвань. Проте офіційною геополітичною доктриною уряду Японії у 1940 році була доктрина «Велика Східно-Азійська сфера співпроцвітання». Після поразки Японії у Другій світовій війні геополітичні дослідження в країні на деякий час припинились.

4.2. РОСІЙСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Ліквідація Російської імперії у 1917 році зумовила певну розгубленість серед прихильників доктрини Євразійства. Однак політичний курс більшовицького режиму на відновлення попередніх імперських позицій дещо заспокоїв опозиційних «білоемігрантів». Значний вплив на трансформацію геополітичного мислення в емігрантських інтелектуальних колах справила концепція Г. Маккіндера. Зокрема, російським емігрантам імпонувала особлива роль «хартленду» в долі світу, в основі якого була Росія. Праця Г.

Маккіндера зумовила емігрантське середовище зосередити свою увагу на подальше вдосконалення доктрини Євразійства. Значний інтелектуальний потенціал тоді був задіяний в обґрунтуванні «особливої місії Росії» в світі. До цієї наукової праці були залучені відомі російські історики, філософи та релігійні діячі, зокрема серед інших, Н. Трубецькой, В. Ільїн, А. Карсавін та Г. Флоровський. Усі напрацювання цих вчених узагальнив російський географ П. Савицький (1895-1968). На думку Євразійців Росія є, і не Європа, і не Азія, а цілісний природно-культурно-політичний ландшафт, щодо якого Європа, Південна та Південно-Східна Азія є периферією. Оскільки Росія, на думку теоретиків Євразійства, є правонаступницею азійських імперій Чингіз-хана і Тимура то політично вона протистоїть саме Європі. Проте, якщо російський народ в етнокультурному аспекті є особливим «суперетносом», що поєднує слов'янські та тюрські етноси, то головну загрозу його самобутності несе Європейська цивілізація. Отже, росіяни, на думку теоретиків Євразійської доктрини, наділені особливим правом захищати та інтегрувати слов'ян і тюрські народи, тобто здійснювати необмежене територіальне розширення Російської держави на Євразійському континенті. Для обґрунтування особливого характеру російського народу, євразійці наголошували на сповідуванні Росією зовсім іншої системи цінностей. Так, якщо в Європі домінує індивідуалізм, лібералізм та приватна власність, то в Росії – колективізм соборність та релігійна заглибленість.

Доктрина «євразійства» немала безпосереднього впливу на політичне керівництво СРСР, проте ідеологи більшовизму паралельно з комуністичною риторикою використовували деякі елементи напрацювань російського емігрантського середовища

4.3. АМЕРИКАНСЬКА ГЕОПОЛІТИЧНА ДУМКА

Унаслідок зміцнення позицій США у світі в середовищі американських політиків та науковців зростає увага до розробки конкретних геополітичних проектів. Так, американський геополітик Н. Спайкмен (1893-1944), аналізуючи концепцію Г. Маккіндера, визначає зовнішні острови та континенти, ядром яких є США й атлантичне співтовариство, та «хартленд», володарем якого на той час виступає СРСР.

У своїх теоретичних міркуваннях вчений обґрунтовує геополітичні інтереси США. На думку Н. Спайкмена важливе стратегічне значення має контроль над окраїнами Євразії, тобто внутрішнім півмісяцем (за Маккіндером), який він назвав «Рімленд» (окраїнна земля). Тому ця

концепція дістала назву «хартленд-рімленд». Н. Спайкмен в геополітичному значенні відводить «рімленду» не лише роль буферної зони, але й зони контролю у протистоянні світових центрів сили. «Рімленд», на думку вченого, є ареною постійної конфронтації між морськими і континентальними державами. Тому, ключем до контролю над Світовим островом є не «хартленд», а пояс прибережних територій, буферна зона (Західна Європа, країни Близького Сходу, Туреччина, Іран, Афганістан, Китай, Аравійський та Індійський півострови та територія Східного Сибіру). Н. Спайкмен замість відомих постулатів Г. Маккіндера запропонував свої: «Хто контролює «рімленд», той контролює Євразію; хто контролює Євразію, той контролює світ».

Основні положення концепції Н.Спайкмена, впродовж десятиліть, уряди США та СРСР безпосередньо втілювали у міжнародних стосунках. У своїх працях вчений сформулював також десять критеріїв могутності сучасної держави: характер поверхні території; протяжність кордонів; чисельність населення; наявність корисних копалин; економічний і технологічний розвиток; фінансова система; етнічна однорідність; рівень соціальної інтеграції; політична стабільність; національний дух. Після закінчення Другої світової війни «Рімленд» Н. Спайкмена став підґрунтям формування широкого фронту, як ідеологічної війни двох військово-політичних об'єднань, так і їхнього силового протистояння у політичних конфліктах. З урахуванням цієї доктрини і створювались військові блоки (НАТО – 1949, АНЗЮС – 1951, СЕАТО – 1954, «Варшавський договір» – 1955, СЕНТО – 1955), а також військові бази у найвіддаленіших куточках планети.

Н. Спайкмен виступав передусім як ідейний спадкоємцем А. Мехена, трактуючи геополітику як аналітичний метод призначений для вироблення урядом США ефективної стратегії зовнішньої політики задля світового панування. Особлива увага в концепції Н. Спайкмена відводилась північній частині Атлантичного океану, яка була означена ним як «Серединний океан». Поняття «Серединний океан» сформувалось за аналогією із Середземним морем, яке в давнину відіграло значну роль в історії Європи. Тому, «Серединний океан», на думку Н. Спайкмена, відіграє таку ж роль в новітній історії західної цивілізації. «Серединний океан» в новітній історії, на думку вченого, має стати простором інтеграції західної цивілізації, найвищого економічного та технологічного розвитку у світі. Геополітичні підходи Н. Спайкмена щодо глобального поділу світу в подальшому були проаналізовані у працях Дж. Майнінга («Хартленд» і «Рімленд» у євразійській історії) та І. Кірка («Географічна вісь історії»).

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте геополітичну доктрину К. Гаусгофера.
2. У чому полягає сутність нацистської ідеології?
3. Проаналізуйте геополітичні доктрини Японської школи геополітики 20-х років XX століття.
4. У чому полягає різниця між геополітичними доктринами нацистської Німеччини і Японії?
5. Проаналізуйте геополітичні доктрини російського емігрантського середовища.
6. Охарактеризуйте основні принципи доктрини П. Савицького.
7. Проаналізуйте доктрину Н. Спайкмена.
8. Назвіть десять критеріїв могутності держави Н.Спайкмена.
9. Співставте основні проження доктрини «євразійства» з практичною геостратегією СРСР.

ТЕМА 5. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

План

- 5.1. Європейські геополітичні доктрини.
- 5.2. Доктрини Атлантизму та Мондіалізму.
- 5.3. Неоєвразійство.

Після закінчення Другої світової війни відбулись кардинальні зміни на політичній карті світу. Зміцнення позицій США та СРСР у міжнародній політиці у повоєнний період стали передумовою формування нових геополітичних проектів в середовищі американських та європейських політиків і науковців. Значні зміни геополітичної ситуації у світі потребували теоретичного осмислення і вироблення практичних рекомендацій щодо формування міжнародних відносин держав за умов «холодної війни». Розпад СРСР наприкінці ХХ століття та крах біполярної системи світоустрою спричинили появу нових геополітичних суперечностей і визначили сучасний стан геополітичного мислення.

5.1. ЄВРОПЕЙСЬКІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ДОКТРИНИ

Європейська геополітична школа «нових правих» як науковий напрям, підґрунтям якої став класичний німецький континенталізм, виникла наприкінці 60-х рр. ХХ ст. Визначна роль у формуванні цієї школи належить французькому вченому Алену де Бенуа. У своїх працях вчений доводив, що для протистояння Заходу (на чолі з США) необхідно створити «великий простір» у вигляді «Федеральної імперії» до якої мали б увійти всі європейські народи на рівноправних засадах. Підґрунтям об'єднання «Єдина

Європа ста прапорів» мали б стати культурна близькість та спільне індоєвропейське коріння. Ця «Федеральна імперія» мала б бути політично єдиною, а етнічно і регіонально диференційованою. «Нові праві» у своїй переважній більшості не сприймали атлантиський Захід (США) та мондіалізм. На початку 60-х рр. «нові праві» досить критично ставились до зовнішньої та внутрішньої політики СРСР, звинувачуючи його в агресивності й тоталітаризмі. Однак, згодом вони висунули ідею створення союзу Європи і СРСР для спільної боротьби з США.

Наприкінці 70-х рр. XX ст. бельгійський вчений Жан Тіріар (1922-1992) запропонував геополітичний проект під назвою «Євро-радянська Імперія від Владивостока до Дубліна», вважаючи, що для Європи радянський соціалізм буде меншим злом, ніж англосаксонський капіталізм. Через небезпеку експансії з боку США й задля самозбереження Ж. Тіріар запропонував створити європейську імперію у вигляді континентальної жорстко централізованої держави – нації. Прискорене зростання впливу США у західному світі спричинило певне роздратування у середовищі творців європейської практичної геополітики. Так тоді, президент Франції Шарль де Голль усіляко намагався дистанціюватись від США та НАТО і висловлював свою підтримку ідеї створення союзу від Дубліна до Владивостока.

Продовженням класичної геополітики стали ідеї бельгійського геополітика Р. Стойкерса, який відстоював позиції європейського континенталізму, вважаючи атлантизм ворожим для країн Європи і тому слід інтегруватись до Середньої Європи навколо Німеччини. Європі, на думку вченого, слід активно співпрацювати з арабо-мусульманським світом. У другій половині XX ст. у європейській науці намітився розвиток прикладної або «внутрішньої геополітики», об'єктом дослідження якої стали конкретні геополітичні проблеми окремих країн та регіонів. Геополітична школа «прикладної геополітики», очолювана французьким вченим Іва Лакоста, також займалась дослідженням конкретних територіально-політичних проблем, зокрема, розв'язанням внутрішніх конфліктів, проблем кордонів тощо.

Завдяки розвитку прикладної геополітики в Європі стала досить популярною ідея поступової економічної та політичної інтеграції. Одним із ідеологів європейської інтеграції став французький політик Р. Шуман (1886-1963). Запорукою успішності євроінтеграції стало забезпечення передусім геоекономічних інтересів, Франції та Німеччини.

Французький вчений Р. Арон (1905-1983) трактував геополітику як географічну ідеологію. Він стверджував, що в нинішню епоху стабільність політичних кордонів між державами визначається всім комплексом

економічних і політичних відносин між ними. І якщо державні кордони відповідають сучасним політичним і економічним реаліям, то вони стабільні і виконують свою з'єднувальну функцію. Р. Арон визначив також роль геополітики у системі міжнародних відносин. Геополітика, на його думку, поєднує географію дипломатичних відносин з економіко-географічним аналізом ресурсів, інтерпретацією дипломатичних відносин в залежності від середовища проживання населення та його способу життя. За Р. Ароном, геополітика виконує роль ідеології, а геостратегія – зовнішньої політики.

5.2. ДОКТРИНИ АНТЛАНТИЗМУ ТА МОНДІАЛІЗМУ

Головною рисою американської геополітики у період після Другої світової війни стала боротьба за світове лідерство. В англо-американській повоєнній геополітиці стала досить популярною доктрина атлантизму, сутність якої полягає у визначенні провідної ролі у світовому розвитку західної цивілізації на обох берегах Атлантичного океану. Підґрунттям атлантизму стали ідеї Н. Спайкмена. Англо-Америка і Західна Європа, на думку прихильників цієї доктрини здатні керувати світом. У працях атлантистів велику увагу було приділено месіанській ролі західної цивілізації у сучасному світі.

У 1964 р. американський геополітик С. Коен у своїх працях обґрунтував наявність двох світів: «Залежний від морської торгівлі світ» (Англо-Америка, Західна Європа); «Євразійський континентальний світ» (Східна Європа, СРСР). На початку 90-х рр. XX ст. С. Коен дещо удосконалив свою геополітичну модель світу, виділивши «Морську» та Євразійську сфери. До Євразійської сфери вчений включив «хартленд» і Східну Азію, а «воротами» між сферами стали Центральна та Східна Європа.

У другій половині XX ст. доктрина мондіалізму стала передусім обґрунтуванням претензій США на світове панування. Мондіалістські ідеї висловлювались багатьма вченими, філософами та політичними діячами впродовж декількох століть (У. Кант, Ф. Ратцель, О. Конт, Г. Лессінг, Ф. Достоевський та ін.). Згідно основних постулатів доктрини мондіалізму у світі задля забезпечення його мирного й ефективного розвитку має встановлюватись світовий порядок з єдиним світовим урядом.

Мондіалістську ідею світового уряду підтримували також деякі ідеологи комунізму проте трактували її вже за своїм баченням. Однак під патронатом США тоді вже були створені потужні міжнародні організації на її підтримку. Так, мондіалістське об'єднання «трьохстороння комісія» утворене у 1973 році поставило собі за мету об'єднати під егідою США головні центри

світової економіки (Англо-Америку, Європу та Японію) і встановити панування над усім світом. Наприкінці ХХ ст. мондіалізм трансформувався в неомондіалізм. На основі вчення американського дослідника Ф. Фукуями про «кінець історії», згідно з яким після розпаду СРСР закінчиться історія ідеологічного протистояння у світі і встановиться новий світовий порядок на основі демократії та ринкової економіки.

Свою неомондіалістську концепцію запропонував також французький вчений Жак Атталі. На його думку за умов розповсюдження у світі ліберальної ідеології та ринкової економічної системи світ згодом стане однорідним. Так якщо на перший план, на думку вченого, виступають економічні чинники тоді ідеологічні, етнічні, релігійні, культурні та інші фактори стають вже другорядними. Вчений також вважав, що у сучасному світі вже розпочалась «ера грошей». У процесі тісної взаємодії геополітичних просторів, на думку Ж.Атталі, сформується світова геополітична система.

Після розпаду СРСР Захід зіткнувся з новими викликами, зокрема, загостренням протистояння менших за розмірами супротивників та поширення тероризму у світі. В цих умовах почали формуватись нові атлантистські концепції, зокрема, неоатлантизм як сучасна доктрина, що обґрунтовує необхідність існування однополярного світового порядку на чолі з США.

Відомий американський вчений С. Хантінгтон (1927-2008) також долучився до обґрунтування неоатлантистської доктрини. У своїй праці «Зіткнення цивілізацій» вчений довів існування у сучасному світі семи цивілізацій: західно-християнська, східно-християнська (православна), ісламська, індуїстська, конфуціантська, японська, латино-американська. На думку вченого міжцивілізаційні відмінності в сучасному світі є найважливішими. Тому конфлікти майбутнього – це конфлікти між цивілізаціями, і лінії майбутніх конфронтацій пролягатимуть по міжцивілізаційними «розломами». Особливо небезпечним для західної цивілізації, на думку С. Хантінгтона є утворення ісламсько-конфуціанського блоку.

5.3. НЕОЄВРАЗІЙСТВО

Сучасне російське неоєвразійство представлене передусім працями О. Дугіна, О.Митрофанова та О.Панаріна. Ідеологи неоєвразійства трансформували теорію етногенезу російського історика Л. Гумільова та

ідею європейських континенталістів в антиатлантизм. Так як «холодна війна» між двома наддержавами завершилася поразкою «суходолу», то по всьому світу, на думку вчених, йде наступ «західної» (атлантистської) цивілізації. У нових умовах, на їхню думку, необхідно створити під егідою євразійського стратегічного блоку «Конфедерацію великих просторів». Вчені пропонують створити передусім чотири «великих простори»: Європейську імперію на чолі з Німеччиною; Тихоокеанську імперію навколо Японії; Середньоазіатську імперію на чолі з Іраном і Російську імперію в центрі Євразії. Таким чином в Євразії сформується наймогутніша у світі геополітична вісь «Берлін – Москва – Токіо – Тегеран». Підґрунтям форування цих «великих просторів» – спільні інтереси протистояння експансії атлантичної цивілізації на чолі зі США. Від євразійської доктрини в неоевразійство перекочувала також ідея месіанського покликання Росії. Радикально налаштовані неоевразійці пропонують також поширити свій геополітичний вплив на Латинську Америку з метою «підірвати» могутність США.

Поміркований напрям неоевразійства представлений у працях російського філософа О. Панаріна (1940-2003). На думку цього вченого для Росії єдиним засобом забезпечення свого виживання є відновлення, втраченого після розпаду СРСР, свого геополітичного статусу. Для цього необхідно відновити цілісність пострадянського простору на основі спільності політичних, соціальних та економічних аспектів розвитку нових незалежних держав, утворених після розпаду СРСР. Головною ідеєю поміркованого неоевразійства є перетворення сучасного однополярного світу в багатополярний. Основним недоліком доктрини неоевразійства є те, що вона орієнтує Росію на партнерство з державами, які різняться між собою культурою і мають конфлікти із сусідніми державами. Прагматична течія неоевразійства орієнтована на відтворення економічної інтеграції колишніх радянських республік у формі Єдиного митого союзу та Єдиного економічного простору.

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте основні концепції європейської геополітичної думки.

2. Розкрийте сутність доктрини європейської геополітичної школи «нові права».
3. Розкрийте сутність доктрини атлантизму.
4. У чому полягає сутність мондіалізму?
5. Розкрийте сутність геополітичних поглядів Р. Арона.
6. Проаналізуйте провідні неомондіалістські концепції.
7. Розкрийте сутність геополітичної концепції С. Хантінгтона.
8. Проаналізуйте геополітичні погляди російського філософа О. Панаріна.

ТЕМА 6. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

План

- 6.1. Етапи формування геополітичної свідомості українського суспільства.
- 6.2. Геополітичні ідеї кінця XIX – початку XX ст.
- 6.3. Геополітичні погляди ідеологів українського національно-визвольного руху першої половини XX ст.

Формування українського геополітичного мислення за тривалої відсутності державності мало переважно фрагментарний характер. Значний вплив на становлення геополітичного мислення українського суспільства мала боротьба за незалежність. Утвердження геополітичної суб'єктності України пов'язане передусім з формуванням козацько-гетьманської держави. До класичної спадщини української геополітичної думки необхідно віднести праці М. Драгоманова. Велике значення у формуванні українського геополітичного мислення мають ідеї М. Міхновського, Д. Донцова, С. Рудницького, М. Грушевського, О. Бочковського, С. Томашівського, Ю. Липи та М. Сосновського.

6.1. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування українського геополітичного мислення в умовах тривалої відсутності державності пройшло складну еволюцію в процесі багатовікової

боротьби за державність. Першими джерелами вітчизняної територіально-політичної інформації стали літописи періоду Київської Русі й Галицько-Волинської держави. Так, у літописі «Повість минулих літ» описано територіальний поділ Київської Русі, розкрито характер політичних відносин між окремими князівствами та сусідніми племенами та державами. У Галицько-Волинському літописі відображені погляди про місце цієї держави в тодішньому світі. Значна частина інформації, що засвідчує про самобутність руського народу, про їхнє державно-політичне минуле міститься також в тогочасній іноземній літературі.

Сприйняття українців як окремого етносу у європейських народів пов'язане передусім з формуванням козацьких військово-державних утворень. В процесі визвольної війни під проводом Б. Хмельницького в українському суспільстві того часу поступово почав формуватися новий геополітичний світогляд. Так, на думку гетьманів Б. Хмельницького та П. Дорошенка межі української етнічної території мали б бути відновлені від Перемишля, Вісли і Німана на заході і Путивля – на сході. Геополітичне мислення тоді також проявлялось і в діяльності українських гетьманів на міжнародній арені. Сприйняття Гетьманської держави як окремої територіально-політичної одиниці відображено також в матеріалах та описах французького інженера Г. Боплана (1600-1673). Важливим досягненням у формуванні української геополітичної думки стала конституція Пилипа Орлика (1672-1742).

У першій половині XIX ст. на території колишньої Гетьманщини та Слобідської України у середовищі освіченої молоді, передусім вихідців з колишньої козацької старшини, почали формуватись нові тенденції геополітичного мислення. Так, у статуті Кирило-Мефодіївського товариства під впливом слов'янофільських ідей було сформульовано ідею слов'янської федерації, суб'єктом якої мала б стати Україна. Один із членів товариства Г. Андрузький у своїй праці «Начерки Конституції Республіки» передусім обґрунтував політико-адміністративну структуру майбутньої слов'янської федерації, у яку мали б увійти сім автономних республік (Україна з Чорномор'ям, Галичиною і Кримом, Польща з Познанню і Литвою, Бессарабія з Молдовою і Валахією, Остзя, Сербія, Болгарія і Дон).

Представники української етнополітичної думки в Галичині після заснування товариства «Руська трійця», а згодом Головної Руської Ради (1848), висунули вимогу до австрійського уряду, щодо проголошення автономії Галичини.

На Закарпатті у 1807 р. ужгородський єпископ А. Бачинський намагався об'єднати українські греко-католицькі єпархії Галичини і Закарпаття в одну українську адміністративно-конфесійну структуру.

Відомий український громадсько-політичний діяч М. Драгоманов (1841-1895) був прихильником демократичного федералізму. Він прагнув перетворити Російську імперію на федеративну республіку з дванадцяти держав, чотири з яких мали б існувати на українській території.

6.2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ КІНЦЯ ХІХ-ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ідея державної незалежності в програмах переважної більшості політичних партій кінця ХІХ ст. стала домінуючою. Так, І. Франко у своїх працях обґрунтував та відкинув, домінуюче тоді в Європі, марксистське уявлення про нереальність державної незалежності України.

Відповідно до процесів національного відродження передусім на території Наддніпрянської України формується державницьке мислення. Тут вперше ідею незалежності України оприлюднив у своєму маніфесті «Самостійна Україна» (1900) М.Міхновський. Він розглядав ідею незалежності України передусім у контексті тогочасних європейських геополітичних поглядів. Нове геостратегічне мислення значно активізувалось в процесі протистояння двох європейських імперій в ході Першої світової війни, що у свою чергу призвело до посилення національно-визвольних рухів у Європі.

Політичне самовизначення українського народу, М. Грушевський розглядав, як наслідок протистояння Австро-Угорської та Російської імперій. Україну вчений бачив як автономну республіку у складі Російської федерації. Грушевський у своїх працях наголошував, що Україна, як суб'єкт нової демократичної федерації, повинна мати передусім національно-територіальний характер.

Значний вклад у формуванні геополітичного мислення належить визначному українському географу С. Рудницькому (1877-1937). У 1916 році С. Рудницький видав німецькою мовою працю «Україна з політико-географічного становища», у якій доводив неминучість проголошення незалежності України. У своїй праці вчений обґрунтував ідею формування Балтійсько-Понтійської федерації у складі Фінляндії, Естонії, Латвії, Білорусії та України. Він також вважав, що «ядром» такої федерації повинна стати Україна як найбільша з цих держав. Рудницький доводив, що ще з часів

Київської Русі головною геополітичною «віссю» розвитку України була вісь «Північ-Південь».

Натомість відомий український громадський діяч Ю. Липа (1900-1944) вважав головною геополітичною віссю розвитку України «Південь-Північ». На думку вченого, з Візантії на Русь прийшло християнство і цей напрям був провідним у зовнішній політиці київських князів, а узбережжя Чорного моря є дуже вигідним для повноцінного розвитку незалежності України. Липою була також обґрунтована «Чорноморська доктрина». На думку автора цієї доктрини, країни Чорноморського басейну мають спільні інтереси, творять певну географічну цілісність, мають великі потенційні можливості і саме Україна покликана консолідувати цей регіон. Геополітичні концепції Ю. Липи – це передусім моделі активного включення України у світовий геополітичний процес.

З пропозицією створення Чорноморсько-Адріатичної федерації виступив український вчений С. Шелухін (1864-1958). В цю федерацію мали б увійти народи близькі за расовими, ментальними та духовними ознаками (чехи, словаки, серби, словенці, хорвати, українці). Федерація, на думку вченого, має складатися із рівноправних державних утворень. Шелухін у своїх працях обґрунтував також необхідність політичного відокремлення України від Росії та Польщі.

Оригінальну ідею створення Української держави запропонував С. Томашівський (1875-1930). Він розглядав українську територію як географічну цілісність, підкреслював у своїх працях тісний зв'язок переважної частини України з Чорноморським басейном. Вчений вважав, що Галичина значною мірою розвивалась під впливом Європи, а Галицько-Волинське князівство стало головним зародком української державності. На думку С. Томашівського історико-політичний розвиток України відбувався у трикутнику «Степ – Польща – Москва». Саме війни із степовими кочівниками, суперництво з Польщею і боротьба з домінуванням Московщини визначали перебіг української історії.

Досить радикальні націоналістичні погляди сповідував Д. Донцов (1883-1973). Він категорично заперечував саму ідею створення слов'янської федерації. Задля виживання української нації та досягнення незалежності української держави Д. Донцов пропонував застосовувати будь-які засоби.

6.3. ГЕОПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ІДЕОЛОГІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Незалежну українську геополітичну думку першої половини ХХ ст. репрезентували праці діячів українського національно-визвольного духу, які діяли в еміграції, а також праці українського національного підпілля. Серед низки підготовлених статей та звернень особливе місце займає праця П. Федуна (1919-1951) «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу» (1946). Українські геополітичні проблеми, автор цієї праці, розглянув на широкому тлі міжнародних відносин. У своїй праці вчений також вказує на недосконалість основних засад тодішніх міжнародних відносин, які не забезпечують «здійснення принципу самовизначення народів», а великі держави ставлять передусім питання про сфери свого впливу, та про те, щоб мати біля своїх кордонів залежні країни. П. Федун («Полтава») у своїй праці також стверджує, що «Немає жодних об'єктивних перешкод до того, щоб ідею тіснішого економічного співробітництва здійснювати в системі вільних національних держав. Лише тоді можуть бути гармонійно поєднанні як інтереси великих, так і інтереси малих країн і народів».

О. Дяків («Горновий») – (1921-1950) у своїй праці «Наше ставлення до російського народу» підкреслював, що «українському визвольно-революційному рухові всяке поняття шовінізму, а тим більше імперіалізму чуже», а тому «ОУН бореться не проти російського народу, а за визволення України від російсько-більшовицьких загарбників... З російським народом... ми прагнемо до найтіснішої співпраці і сьогодні, і в майбутньому».

Л. Ребет (1912-1957) у своїй книзі «Теорія націй» виклав своє бачення проблем територіально-політичної стабільності та загрози появи воєнних конфліктів унаслідок національно-державного самовизначення. На думку політика «Мирові у світі загрожували і загрожують не 80 суверенних малих держав, а дві чи три великі держави, які прагнуть саме такого чи іншого світового уряду, очевидно, створеного ними».

М. Сосновський (1919-1975) у своїй праці «Україна на міжнародній арені: 1945-1965 рр.» детально проаналізував українську державно-політичну проблематику в контексті міжнародних відносин і геополітичних процесів.

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте основні етапи формування української геополітичної думки.
2. Розкрийте сутність геополітичних ідей Б. Хмельницького та П. Орлика.
3. Дайте характеристику праці М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900).
4. Проаналізуйте геополітичні ідеї М. Грушевського.
5. Дайте характеристику праці С. Рудницького «Україна з політико-географічного становища (1923).
6. Розкрийте сутність доктрини Ю. Липи.
7. Розкрийте сутність поглядів О. Дякова та Л. Ребета.

ТЕМА 7. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ

План

- 7.1. Етапи формування геополітичної карти світу.
- 7.2. Політичні, етнокультурні та економічні особливості держав.
- 7.3. Міжнародні організації.

Моделлю геополітичного світоустрою є політична карта світу, на якій відображено розміщення основних суб'єктів міжнародних відносин. Упродовж історичного часу структура світу поступово ускладнювалась. На глобальному рівні геополітичні особливості поєднуються з історичними та культурними рисами континентів. Система міжнародних організацій розкриває рівень та тенденції міжнародних політичних відносин. Геополітичне структурування сучасного світу здійснюється під впливом міжнародних організацій. Так, зокрема, ООН з часу її утворення зіграла важливу роль у формуванні принципів міжнародної співпраці.

7.1 ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КАРТИ СВІТУ

Упродовж історичного часу територіально-політична структура світу ускладнювалась внаслідок утворення нових держав. Поряд з державно-політичною диференціацією, впродовж історичного розвитку відбувались також інтеграційні процеси, які проявлялись у творенні великих держав та імперій. Людські прагнення до глобального домінування призводили до формування великих імперій, які насильно нав'язували країнам і народам свою мову та культуру, нівелювали етнокультурну різноманітність, що стало передумовою неминучості їх розпаду. Як наслідок, формування світових

імперій останніх тисячоліть декілька разів чергувались з епохами їхнього розпаду і дроблення.

Починаючи з XIX ст. домінуючою стала тенденція до збільшення кількості різних державних утворень, незважаючи на наявність великих імперій. Утворення держав у нові та новітні часи проходило під впливом деколонізації та етнополітичного самовизначення. Внаслідок деколонізації утворилось більшість держав Африки, Азії та Америки. Більшість національних держав Європи виникли передусім під впливом етнонаціонального чинника. Після Другої світової війни етнонаціональний чинник сприяв також утворенню етнонаціональних федерацій та етнонаціональних автономій в унітарних державах (Італія, Іспанія, Франція, Бельгія).

Значний вплив на формування нових держав має також релігійно-територіальний чинник. Незавершеність територіально-політичного самовизначення є однією із причин нестабільності у сучасному світі. Геоетнополітичні процеси є провідною складовою загальносвітового історичного процесу. Це стосується не лише XX ст., впродовж якого утворилось сто тридцять незалежних держав, адже генетичні основи державності завжди були пов'язані з міжетнічними відносинами. Так, племінні політичні утворення та союзи споріднених племен слід розглядати як прообрази перших держав.

Історичні процеси деколонізації та етнополітичного самовизначення досить часто поєднувались, і таким чином прискорювали процес створення незалежних держав на території колоніальних володінь. Розпад колоніальних імперій зумовив процес перетворення більшості метрополій у національні держави.

7.2. ПОЛІТИЧНІ, ЕТНОКУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВ

В залежності від характеру взаємовідносин центральної влади і територіальних одиниць функціонують сьогодні дві форми державно-територіального устрою – федеративна та унітарна. На початок 2012 року у світі налічувалось 24 федеративних держав, з них дев'ять сформовані за етнонаціональним принципом. До західноєвропейського типу федерацій відносять Австрію, Бельгію, Німеччину та Швейцарію. До північноамериканського типу відносять англомовні «переселенські»

федерації – Австралію, Канаду та США. До латиноамериканського типу належать федерації, створені в постколоніальну епоху, з високим ступенем централізації державної влади (Аргентина, Бразилія, Венесуела та Мексика).

Афро-азіатський тип федерації представлений Індією, Малайзією, ОАЕ та Південною Африкою. До нігерійського типу належать Ефіопія, М'янма, Нігерія та Пакистан. Росія успадкувала свій особливий тип федерації.

Якщо у федераціях уся державна територія є комплексом політичних утворень з власними законодавчими структурами, то в унітарних державах основними територіальними підрозділами є адміністративні одиниці, які не виступають окремими державно-політичними суб'єктами.

Основними формами державного правління є монархія та республіка. У більшості монархій світу глава держави має титул короля, імператора, князя, еміра, султана або папи. Усього в сучасному світі налічується 29 монархій. Абсолютними монархіями по сьогодні залишаються Катар, ОАЕ, Саудівська Аравія, Бахрейн та Бруней. До парламентських монархій відносять Бельгію, Велику Британію, Данію, Іспанію, Люксембург, Нідерланди, Норвегію, Швецію та Японію.

У сучасному світі намітилась політизація релігійних взаємин. Полірелігійний характер мають Боснія і Герцеговина, Кіпр, Малайзія, Шрі-Ланка. Серед християнських держав католицькими вважають більшість держав Латинської Америки, Південно-Західної Європи та деякі держави Центральної Європи. До православних належать більшість держав Південно-Східної та Східної Європи. До поліконфесійних християнських держав належать Нідерланди, Німеччина, Угорщина та Україна. Іслам має домінуючі позиції в Центральній, Західній та Південно-Західній Азії. Серед європейських країн ісламськими є лише Албанія та Туреччина. Серед ісламських держав досить важливе геополітичне значення має передусім співвідношення віруючих шиїтів і віруючих сунітів. У більшості ісламських держав світу переважають віруючі суніти (Алжир, Афганістан, Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Пакистан, Туреччина, Саудівська Аравія, Киргизстан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). Більшість віруючих шиїтів проживає лише в Ірані та Азейбаржані. Буддистськими державами є нині Камбоджа, Монголія, Бутан, Лаос, М'янма та Тайланд. Національною релігією Індії і Непалу є індуїзм, Японії – синтоїзм, а Ізраїлю – іудаїзм.

Взаємини держави й релігії у християнських державах мають передусім світський характер. Проте, досить непростими є взаємини держави і релігії в більшості ісламських державах. Нині релігійно-політичне протистояння послаблює такі великі держави, як Алжир, Єгипет, Ірак та Пакистан.

Рівень економічного розвитку держав визначають за багатьма економічними показниками (рівнем інфляції, обсягом ВВП, рівнем доходів населення та рівнем освіти). У рейтингу за обсягом ВВП до першої десятки наймогутніших держав входять: США, КНР, Японія, Індія, Німеччина, Велика Британія, Росія, Франція, Бразилія, Італія.

За рівнем економічного розвитку виділяють такі типи держав: 1). високорозвинуті держави (США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія), розвинуті країни (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Ізраїль); 2). розвинуті держави (Словенія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина, Греція, Кіпр, Мальта, Португалія, Туреччина, Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Уругвай, Чилі, Сінгапур, Республіка Корея, Малайзія, Тайвань); 3). держави з середнім та нижче середнього рівнями розвитку (Білорусь, Росія, Україна, Казахстан, Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія, Індія, Китай, Філіппіни, Венесуела, Єгипет, Туніс та ін. Районами поширення високорозвинутих і розвинутих країн є Європа, Північна Америка й Австралія, а слаборозвинутими є більша частина Африки, Азії та Центральної Америки. На високорозвинуті держави світу припадає понад 70% світового валового продукту. Нерівномірність розвитку держав світу та економічна поляризація є основою політичної нестабільності в багатьох регіонах планети.

7.3. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, РЕЛІГІЙНІ ЦЕНТРИ ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОМПАНІЇ

Значний вплив на глобальний політичний простір здійснюється міжнародними організаціями. Нині у світі функціонує більше 60 міжнародних організацій та декілька сотень міжнародних клубів («Велика вісімка», «Велика індустріальна двадцятка», Всесвітній економічний форум та ін.). Широка мережа міжнародних організацій сприяє передусім формуванню цілісної системи міжнародного права та розв'язання міжнародних конфліктів. Система міжнародних організацій сприяє нині вирішенню проблем статусу територій, раціональному використанню природних ресурсів та формуванню загальних підходів до розв'язання глобальних проблем людства. У сучасній системі міжнародних відносин провідною загальнополітичною є Організація Об'єднаних Націй (ООН). Основними структурними підрозділами якої є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Міжнародний Суд, Економічна Рада, Соціальна Рада та Рада з Опіки. В

системі і під егідою ООН функціонують – ЮНЕСКО, Міжнародний Валютний Фонд, Світовий Банк, МАГАТЕ, Міжнародна Організація Праці (МОП) та ін.. Постійні члени Ради Безпеки ООН (Велика Британія, Китай, США, Росія, Франція) володіють правом вето, через що в кризові моменти її діяльність є недостатньо ефективною.

Значний вплив на міждержавні взаємини мають континентальні загальнополітичні організації – Рада Європи, Організація Американських Держав та Африканський Союз. Спільні регіональні інтереси зумовили до формування регіональних загальнополітичних організацій (Карибське співтовариство, Чорноморське економічне співробітництво, Балтійська асамблея та ін.. Спільність певних геокультурних інтересів призвело до формування Ліги арабських держав та Ісламської конфедерації. Геоекономічні інтереси ряду країн сприяли створенню Організації країн-виробників та експортерів нафти (ОПЕК).

Колишніми метрополіями були створені міжнародні урядові організації. Так, Британська Співдружність Націй об'єднує більшість колишніх колоній Великої Британії (55 держав світу). Франкомовні держави об'єднались у рамках Міжнародної Організації Франкофонія (56 держав світу). Співдружність Незалежних Держав (СНД) була сформована із числа колишніх республік СРСР (10 держав). Найпотужний вплив у світі має міжнародна військово-політична організація НАТО, у яку входять США, Канада та більшість держав Західної та Центральної Європи (29 держав). На європейському континенті сформувалось також велике територіально-політичне об'єднання – Європейський Союз (29 держав). На американському континенті у 90-х роках ХХ ст. сформувалось потужне міждержавне торговельно-економічне об'єднання «НАФТА», членами якого стали США, Мексика та Канада.

З метою зміцнення економічного і політичного значення регіону Південно-Східної Азії була створена міжнародна урядова організація АСЕАН (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сингапур, Таїланд, Філіппіни).

У сучасному світі важливу роль відіграють міжнародні неурядові організації, зокрема, такі як Всесвітня Федерація профспілок, Соціалістичний інтернаціонал, Римський клуб, Грінпіс та ін.

В процесі глобалізації потужний вплив на світовий політичний процес мають транснаціональні компанії (ТНК). Так, близько сотні ТНК нині забезпечують майже 50% світового виробництва і понад 70% світової торгівлі. Економічні наслідки діяльності транснаціональних компаній у світі є досить суперечливими. Так, у своїй діяльності ТНК сприяють поширенню

концепції мондіалізму, в основі якої є уявлення про недоцільність в умовах глобалізації посилення національної державності і відповідно є необхідність створення загальносвітового уряду.

Контрольні запитання і завдання:

1. Дайте характеристику світового геополітичного простору.
2. Охарактеризуйте основні етапи формування сучасної геополітичної карти світу.
3. Проаналізуйте етнокультурні особливості держав.
4. Проаналізуйте релігійні особливості держав.
5. Охарактеризуйте форми державно-територіального устрою держав.
6. Дайте характеристику типів міжнародних організацій.
7. Дайте характеристику геополітичних макрорегіонів світу.

МОДУЛЬ II

ГЕОПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОДНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА УМІНЬ СТУДЕНТІВ

Другий модуль включає вісім тем, в яких розкривається геополітична та геоекономічна роль міжнародних об'єднань та держав світу, їхня геостратегія, національні інтереси, національна безпека, внутрішня геополітика держав, а також сучасна українська геополітика.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

ЗНАТИ:

- складові інтегрального потенціалу держави;
- основні складові національної безпеки держави;
- сутність поняття «геостратегія»;
- етапи формування Європейського Союзу;
- основні функції виконавчої та представницької систем управління Європейським Союзом;
- основні функції Європейської Комісії;
- основні напрями глобальної геостратегії США;
- основні пріоритети геостратегії Канади;
- основний геостратегічний вектор Мексики;
- сучасну геостратегію Китайської Народної Республіки;
- сучасну геополітику Японії;
- основні засади геополітики Російської Федерації;
- геополітичні особливості Арабо-Ізраїльського конфлікту;
- особливості геополітичної ситуації в Центральній Азії;
- основні засади геополітики держав Африки;
- геостратегію країн Латинської Америки;
- основні засади геополітики Австралії та Нової Зеландії;
- сучасну геостратегію України;
- основні загрози національній безпеці України;
- сутність внутрішньої геополітики держави;
- основні засади внутрішньої геополітики ЄС;
- сутність територіально-політичних конфліктів.

ВМІТИ:

- з'ясувати геополітичний потенціал української держави;
- дати характеристику національних інтересів США та Росії;
- проаналізувати процес формування Європейського Союзу;
- з'ясувати роль НАТО в об'єднанні Європи;
- дати характеристику геоекономічному потенціалу ЄС;
- виявити національний інтерес США в угоді про вільну торгівлю (НАФТА);
- розкрити сутність основних положень геостратегії США;
- проаналізувати процес північноамериканської інтеграції;
- дати загальну характеристику Азійсько-Тихоокеанському регіону;
- розкрити сутність особливій ролі США в АТР;
- проаналізувати геополітичну ситуацію на Корейському півострові;
- дати характеристику геополітичних відносин країн Кавказького регіону;
- проаналізувати особливості сучасної геостратегії Афганістану;
- визначити основні засади геополітики Азербайджану та Вірменії;
- дати характеристику економічного розвитку країн Африки;
- проаналізувати основні засади геополітики Аргентини та Бразилії;
- визначити основні засади геополітики Австралії та Океанії;
- проаналізувати сучасний стан співпраці України і ЄС;
- дати характеристику міжнародних відносин України й Російської Федерації;
- з'ясувати основні напрями реформування адміністративно-територіального устрою України;
- дати характеристику територіально-політичних конфліктів (Китай, Корея, Росія, Молдова).

ТЕМА 8. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ГЕОПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ

План

- 8.1. Геополітичне положення держав.
- 8.2. Національні інтереси та національна безпека держави.
- 8.3. Геостратегія держави.

В історичному аспекті сучасні держави пережили складну еволюцію, проте в усі часи держави виступали своєрідним поєднанням території, населення і політичної влади. За визначенням в французького філософа Ж. Тускоза, держава – це історичний спосіб географічного поділу політичної влади. У структурному розрізі кожна держава є складним соціально-політичним утворенням, яке характеризується необхідною внутрішньою єдністю. Геополітика держави на міжнародній арені розробляється правлячою елітою на основі національних інтересів. Національні інтереси держави – це насущі, визначальні потреби всього суспільства країни. Провідною складовою національних інтересів є національна безпека.

В узагальненому вигляді під геостратегією розуміють визначення головних цілей і завдань зовнішньої політики держав, а також розробка засобів здійснення політики на міжнародній арені.

8.1. ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВ

Геополітичне положення держави визначається її політико-географічним положенням та впливом зовнішніх геополітичних факторів. Геополітичне положення держави розглядається на глобальному, регіональному та локальному рівнях. На глобальному рівні аналізуються

територіальні відношення й особливості взаємодії даної держави з провідними військово-політичними, економічними, релігійними угрупованнями країн світу. Виявляються територіальні взаємодії держави з «полюсами» військово-політичної та економічної могутності, визначається положення щодо світових геополітичних «осей». На регіональному рівні необхідно виявити характер взаємодії з державами-партнерами і супротивниками, а також геопросторове положення держави щодо регіональних конфліктних зон та «гарячих точок». На локальному рівні аналізуються особливості певних ділянок державного кордону. Виявляються особливості взаємовідносин із сусідньою державою, та політичною ситуацією, що склалась по той бік кордону. В основі геополітичної могутності держави лежить її інтегральний потенціал, який складається з природно-ресурсного, демографічного, політичного, економічного, військового та культурного потенціалів. Геополітична могутність держави визначається перш за все тим, наскільки ефективно вона спроможна використовувати свій інтегральний потенціал і вигоди свого геополітичного положення.

Геополітичний простір – це сукупність геополітичних полів, які контролюються державою або союзом держав.

8.2. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Національними інтересами вважають лише те, що стосується всього суспільства і є його визначальними потребами в розвитку держави. До універсальних національних інтересів, відображених у Статуті ООН відносять: фізичне виживання, політичну незалежність, цілісність території держави, недоторканість кордонів та неприпустимість зовнішнього втручання у внутрішні справи держави.

До національних інтересів держави відносять також нарощування політичного, військового, економічного та науково-технічного потенціалу, розширення сфери впливу, підвищення рівня безпеки і добробуту населення. У кожній державі є свої специфічні національні інтереси, що визначаються її географічним положенням, внутрішньою економічною та політичною ситуацією а також національно-культурними особливостями. При розробці державної політики у міжнародних відносинах виділяють довгострокові та поточні національні інтереси. Довгострокові національні інтереси враховуються при розробці геостратегії держави, на міжнародній арені.

Національні інтереси держави захищають політичними, дипломатичними, економічними та військовими засобами.

Визначальною потребою суспільства є національна безпека держави. **Національна безпека** – це система, в якій безперервно відбуваються процеси взаємодії інтересів суспільства і держави а також зовнішніх та внутрішніх загроз. Під національною безпекою розуміють стан державної політичної системи, яка забезпечує сталий розвиток в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх загроз. Основними складовими національної безпеки є: воєнна безпека; економічна безпека; інформаційна безпека; екологічна та політична безпека. Геополітичними завданнями держави на міжнародній арені є забезпечення інтересів держави, суспільства та особистості.

Геополітичні дії держави на міжнародній арені спираються на відповідний геополітичний кодекс, який являє собою зведення «законів». Під кодексом розуміють сукупність норм, принципів та правил. Реальна геополітика держави здійснюється на основі певних усталених поглядів на її зовнішню політику, спираючись на геополітичний кодекс. **Геополітичний кодекс** містить у собі перелік державних геополітичних інтересів, визначення геополітичних союзників і супротивників, перелік зовнішніх загроз національним інтересам з боку певних держав та основні стратегічні напрями геополітики держави.

8.3. ГЕОСТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВИ

Геостратегія як напрям геополітики займається визначенням головних цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави та розробкою засобів і прийомів здійснення політики на міжнародній арені. **Геостратегія** визначає основні положення національної безпеки та воєнної доктрини держави. При плануванні державних дій формується геостратегія провідних напрямів економічної, культурної та екологічної політики держави на міжнародній арені.

Провідний напрям стратегії на міжнародній арені називають **геостратегічним вектором**. **Геостратегічні гравці** (З.Бжезінський) – це держави, які мають спроможність і національну волю застосувати силу поза своїми кордонами для того, щоб змінити наявний геополітичний стан справ. З. Бжезінський виділяє п'ять основних геостратегічних гравців (Франція, Німеччина, Росія, Китай, Індія).

Геостратегічна вісь (З. Бжезінський) – це держава, значення якої впливає не з її сили, а з особливого (вразливого розташування)

геостратегічного положення щодо геостратегічних гравців. З. Бжезінський виокремив п'ять геостратегічних осей (Україна, Азейбаржан, Туреччина, Іран, Південна Корея).

Формування державної геостратегії значною мірою залежить від геополітичного положення держави у світі та регіоні. Тип геостратегії держави залежить від специфічних особливостей даної держави. До основних типів сучасної геостратегії держав на міжнародній арені відносять: експансіоністський; активної участі; оборонний; залежний.

Експансіоністська геостратегія може мати відкритий та прихований характер. Експансія може здійснюватись шляхом військової агресії та поступового проникнення. Політична експансія має прямий або прихований характер. Здійснюючи приховану політичну експансію загарбник намагається розставити своїх «агентів впливу» на керівні посади у вищих органах державної влади іншої держави. Нині також застосовуються засоби політичного і економічного тиску. **Економічна експансія** за умов глобалізації є на сьогодні найбільш ефективна. Економічна експансія здійснюється не лише окремими державами, але й і потужними транснаціональними компаніями ТНК). **Інформаційна експансія** спрямована на встановлення домінуючого контролю над інформаційним простором інших країн шляхом оволодіння засобів масової інформації (ЗМІ). Підконтрольні іноземній державі ЗМІ нав'язують населенню країни свої політичні погляди, формують бажану політичну свідомість. Інформаційна експансія виступає як засіб здійснення політичної, економічної, ідеологічної, культурної та мовної експансій. **Ідеологічна експансія** має на меті встановлення ідеологічного контролю та укорінення у свідомості населення іншої держави тих чи інших поглядів та цінностей. **Демографічна експансія** здійснюється за допомогою мігрантів з метою оволодіння політичним простором іншої країни. **Релігійна експансія** є складовою державної експансіоністської геостратегії. Ця експансія поширюється через дослідницькі центри, видавництва та засоби масової інформації. **Мовна експансія** здійснюється шляхом поширення мови через друковані та електронні ЗМІ. Нинішня експансіоністська геостратегія великих держав виступає як процес нарощування свого геополітичного впливу в інші країни світу.

Геостратегія активної участі спрямована на посилення її ролі на міжнародній арені завдяки розвитку економічного та культурного співробітництва з іншими країнами. Саме стратегія активної участі Канади, Фінляндії, Швеції, Норвегії, Данії відповідає інтересам рівноправного партнерства і співробітництва усіх країн світу.

Оборонна геостратегія спрямована на забезпечення захисту від агресивних дій з боку інших держав. Для цієї стратегії характерним є пошук геополітичних союзників для спільної протидії експансії. Одним із засобів оборонної геостратегії є використання протекціоністських заходів спрямованих на захист внутрішнього ринку та створення умов для діяльності вітчизняних виробників. Більшість країн що розвиваються розробляють залежну від провідних держав світу геостратегію. Стратегічно залежні держави намагаються пристосуватись до могутніх, економічно розвинутих, країн світу. Така геостратегія передбачає передусім втрату на міжнародній арені своїх позицій.

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте розміщення та статусні переваги окремих держав у геополітичному вимірі.
2. Зробіть аналіз геополітичного потенціалу української держави.
3. Проаналізуйте основні складові інтегрального потенціалу держави.
4. Назвіть універсальні національні інтереси держави.
5. Розкрийте сутність поняття «національна безпека».
6. Розкрийте сутність поняття «геостратегія».
7. Дайте характеристику «геостратегічних гравців» та «геостратегічних осей».
8. Розкрийте сутність сучасної імперської геостратегії.

ТЕМА 9. ЄВРОПА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

План

- 9.1. Місце об'єднаної Європи в сучасному геополітичному світоустрої.
- 9.2. Інституційна система Європейського Союзу.
- 9.3. Геополітична та геоекономічна роль Європи у світі.

На глобальному рівні геополітичні особливості континентів поєднуються з історичними та культурно-цивілізаційними рисами. Серед великих макрорегіонів континентального рівня особливе місце в геополітичному світоустрої займає Європа. Культурно-цивілізаційна межа Європи і Азії є передусім смугою взаємовпливів.

Формування інституційної системи Європейського Союзу розпочалось з часу підписання у 1951 році Паризької угоди про утворення Європейського співтовариства з вугілля і сталі. Європейська інтеграція стала потужнішим фактором посилення геоекономічної ролі Європи у світі. В геоекономічному вимірі Європа сьогодні являє собою один із найпотужніших центрів економічного і соціального розвитку. Військово-політичний блок НАТО, що постав за умов «холодної війни» став достатньо ефективною формою військово-політичної співпраці та гарантією безпеки європейських держав.

9.1. МІСЦЕ ОБ'ЄДНАНОЇ ЄВРОПИ В СУЧАСНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СВІТОУСТРОЇ

Починаючи з античних часів Європа формувала потужні імпульси політичної історії людства. Поєднання багатьох чинників забезпечили впродовж XV – XIX ст. країнам Західної і Центральної Європи значний розвиток економіки, науки і техніки, що дало змогу кільком європейським державам створити великі колоніальні імперії і зайняти домінуючі позиції в геополітичному світоустрої. У XX ст. внаслідок двох світових воєн політична карта Європи зазнала кардинальних змін. Так, після Другої світової війни геополітична значущість Європи істотно зменшилась внаслідок зростання геополітичної ролі США у світі. Західна Європа при допомозі США в умовах «холодної війни» сформувала потужний євроатлантичний блок на противагу військово-політичному блоку східноєвропейських країн на чолі з СРСР. Важливу роль у формуванні дружніх взаємин Західної Європи та США у післявоєнний період зіграла американська економічна допомога за планом Маршалла.

Основою європейської цивілізації є Християнство. За умов поширення різних християнських конфесій в епоху Середньовіччя у Європі почали проявляються певні релігійні відмінності. Так, протестантизм нині переважає на півночі Європи, православ'я у Східній та Південно-Східній Європі, католицька конфесія – на півдні та центрі континенту. Іслам займає провідні позиції в Албанії, Боснії і Герцеговині та Європейській частині Туреччини.

Наприкінці XX ст., внаслідок розпаду СРСР, відбулись кардинальні зміни на Європейському континенті. Разом з тим, внаслідок розпаду військово-політичного блоку Варшавського договору виникли певні переумови для зміцнення позицій провідних європейських країн, зокрема, Франції та Німеччини. Однак ці потужні держави як члени НАТО і надалі узгоджували свої геополітичні інтереси з США.

Після Другої світової війни для Європейської інтелектуальної еліти ключовим питанням передусім був пошук шляхів подолання наслідків війни та забезпечення миру в регіоні. У післявоєнний час активно обговорювалась ідея федерального устрою Європи, проте вона наштовхувалась на несприйняття частини правлячих еліт через ще «свіжі рани» Другої світової війни. Неможливість утілення федералістської ідеї змусила ідеологів об'єднання Європи шукати інші компромісні варіанти. Проте найбільш реалістичним став проект французьких інтелектуалів Жана Моне та Роберта Шумана. Суть цього проекту полягала у створенні франко-німецької організації для контролю над стратегічними на той час вугільною та сталеварною галузями промисловості. Статутні положення майбутньої організації передбачали приєднання і інших країн Європи. Хоча ця

організація й передбачала відмову від частини державного суверенітету в економічній сфері, однак це не становило загрози політичній незалежності країни.

Суть ідеї Ж. Моне і Р.Шумана полягала в лібералізації ринку вугілля і сталі всім європейським країнам-учасникам. Колективний контроль за використанням стратегічних ресурсів унеможлиблював передусім подальше нарощування озброєнь однією з країн-учасниць об'єднання. Таким чином у вигріші мали б бути економічні інтереси Німеччини, та Франції.

Вже у 1951 р. шість країн (Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) підписали Паризьку угоду про утворення Європейського Співтовариства з вугілля і сталі (ЄСВС), що стало першим кроком до формування Європейського Союзу (ЄС). У 1957 р. було підписано угоду про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), у яке увійшли шість країн (Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди). Того ж року у Римі була підписана угода про створення європейської організації з контролю за використанням атомної електроенергії (Євроатом). У 1973 році відбулось перше розширення ЄЕС (Великобританія, Данія, Ірландія). У 1981 році відбулось друге розширення, тоді в ЄЕС вступила Греція, а в 1986 р. Іспанія та Португалія.

Новий етап розвитку співтовариства розпочався вже після підписання у 1986 р. Європейського акту, у якому було сформульовано план створення у 1992 р. Єдиного європейського ринку.

У 1993 році набув сили Маастріхтський договір, згідно з яким був створений Європейський Союз (ЄС). У 1995 р. до ЄС приєдналась Австрія, Фінляндія та Швеція. У процесі другого розширення ЄС у 2004 р. до цього співтовариства приєднались ще десять країн Східної Європи (Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія та Естонія). Згодом до ЄС приєднались Болгарія та Румунія.

9.2. ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В процесі формування Європейського Союзу найбільш успішною стала економічна інтеграція. У сфері політичного зближення, створена ще 1949 р. Рада Європи, не дала очікуваного ефекту. Ядро інституційної системи Європейського Союзу формувалось в процесі заснування перших міждержавних організацій.

Нині до основного апарату управління ЄС входять: Рада Міністрів (Рада Європейського Союзу); Європейська комісія (Комісія) та Європейський

парламент. **Рада Європейського Союзу** є головним органом, що ухвалює рішення. На кожному засіданні Ради присутні по одному міністру від кожної країни відповідно до теми обговорення та прийняття рішення. Роботу Ради планує і координує Рада із загальних питань. Адміністративну роботу Ради організовує Генеральний секретар. Кожна з країн ЄС по чергово очолює Раду впродовж шести місяців. **Європейська комісія** є основним виконавчим органом. Комісія організовує виконання постанов та рішень Ради та Європейського парламенту. Європейська комісія має також право законодавчої ініціативи.

Європейський парламент є виборним органом, що представляє громадян ЄС і бере участь у законодавчому процесі. Члени Парламенту обираються прямим голосуванням строком на п'ять років. Найбільш представницьким органом Євросоюзу є **Європейська Рада**, що об'єднує глав держав (президентів або прем'єр-міністрів) усіх членів ЄС. До функції Європейської Ради відносять обговорення міжнародних питань, і саме вона має право виступати від імені ЄС. **Європейський суд** покликаний розв'язувати суперечки між органами управління ЄС. **Палата аудиторів** контролює фінансові операції Євросоюзу. **Європейський інвестиційний банк (ЄІБ)** фінансує допомогу менш розвиненим країнам ЄС. **Європейський центральний банк (ЄЦБ)** забезпечує належний обіг євро та здійснює монетарну політику ЄС.

9.3. ГЕОПОЛІТИЧНА ТА ГЕОЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ЄВРОПИ У СВІТІ

У військово-політичному відношенні Європа після Другої світової війни опинилась під протекцією США. У 1945 р. під егідою США був створений військово-політичний блок НАТО, у який увійшли дванадцять країн (Бельгія, Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція). У 1952 р. до цього блоку країн приєдналися Греція та Туреччина, а у 1955 р. Німеччина. У 1982 р. членом НАТО стала Іспанія, а у 1999 р. країни – колишні члени Варшавського договору (Угорщина, Польща та Чехія). У 2004 р. до військово-політичного блоку увійшли прибалтійські республіки колишнього СРСР (Литва, Латвія, Естонія).

У другій половині XX ст. в середовищі європейських інтелектуальних еліт почала формуватись геостратегія континенту. Досить популярною стала висунута Ф. Дюшеном тоді геополітична концепція «цивільної сили» або

«м'якої сили». Сутність цієї концепції полягає в тому, що навіть не володіючи новітніми озброєннями об'єднана Європа може мати значний вплив у світі, не вдаючись до воєнних дій. Засобами впливу, на думку Ф. Дюшена є культурний приклад, соціальні рухи на міжнародному рівні. Тактика ЄС полягає у створенні поясу стабільності та долучення до простору економічного і соціального благополуччя. ЄС розробив концепцію кільця співпраці із країнами-сусідами по периметру своїх кордонів. Використовуючи перспективи долучення до європейського простору добробуту, як стимул. Згідно цієї концепції ЄС прагне поширювати свій контроль над політичною та правовою системою своїх сусідів і щоб таким чином звести нанівець можливість загроз військового та економічного характеру.

У другій половині ХХ ст. країни Європи досягли значного успіху у сфері економічного зростання. З одного боку, цьому сприяла фінансова допомога США на відбудову Європи після Другої світової війни, а з іншого боку значний економічний поштовх дали інтеграційні процеси. У 60-х роках ХХ ст. у європейських країнах спостерігався інтенсивний економічний розвиток. А вже у 70-х роках країни Європи пішли шляхом поглиблення інтеграції та лібералізації міжнародної торгівлі. Європа сьогодні являє собою потужне геополітичне об'єднання, на яке припадає близько 20% світового ВВП. Разом з тим, європейські країни підтримують один з найвищих у світі стандартів якості життя населення. Важливим кроком у визначенні геоекономічної ролі ЄС стало запровадження європейської грошової одиниці – євро.

Контрольні запитання і завдання:

1. Проаналізуйте основні аспекти проекту Жана Моне та Роберта Шумана.
2. Назвіть основні етапи формування Європейського Союзу.
3. Проаналізуйте основні функції виконавчої та представницької системи управління в ЄС.
4. Назвіть основні функції Європейської комісії.
5. В чому полягає різниця між Європейським парламентом і Радою Європейського Союзу?
6. Проаналізуйте геоекономічний вимір Європейського Союзу.
7. Проаналізуйте роль НАТО в об'єднаній Європі.

ТЕМА 10. ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКИЙ РЕГІОН У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

План

- 10.1. Північноамериканська інтеграція.
- 10.2. Геостратегічні інтереси США.
- 10.3. Геостратегічні пріоритети Канади та Мексики.

Північноамериканський центр сили об'єднаний угодою про вільну торгівлю (НАФТА) є найвпливовішим суб'єктом сучасної світосистеми. Потенціал північноамериканського центру сили зумовлений передусім могутністю Сполучених Штатів Америки. Нарощування могутності розпочалось наприкінці XX століття з підписання угоди про вільну торгівлю Канадою, США та Мексикою. Орієнтирами глобальної геостратегії США є: забезпечення конкурентоспроможності держави; утримання світової першості з метою контролю над міжнародним розвитком. Широкий спектр інтересів США зумовлений військовою, економічною та політичною могутністю держави. Геостратегічні пріоритети Канади та Мексики полягають у зміцненні своїх власних держав та тісна співпраця з США.

10.1. ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) є найвпливовішим суб'єктом світових економічних відносин. Населення цього економічного об'єднання становить понад 400 млн. чол.. Річний обсяг ВВП становить більше 15 трлн. дол. Потенціал північноамериканського центру сили зумовлений могутністю США.

Нова ера нарощування могутності північноамериканського центру сили почалась 1988 р. з підписання угоди про вільну торгівлю між Канадою і США. У 1993 р. США, Канада та Мексика підписали тристоронню угоду про вільну торгівлю (НАФТА). Геостратегічною метою створення цієї зони вільної торгівлі було прагнення США та Канади мати доступ до найбільш міського регіонального ринку товарів і послуг. Таке інтеграційне об'єднання давало змогу посилити великим компаніям власну конкурентоспроможність на регіональних і світових ринках.

Підписанти «особливих торговельних відносин» США, Канада і Мексика прагнули до реалізації довгострокових стратегічних цілей. Так, для США важливим був доступ американських товарів до ринків Мексики та Канади, а також доступ до багатих природних ресурсів цих країн.

Значні вигоди отримала Мексика здобувши доступ своїх товарів на американський ринок. Водночас посилення інвестиційному процесу сприяло економічному зростанню Мексики. Канада мала на меті передусім усунення протекціоністських бар'єрів США щодо канадських товарів. Підписавши угоду Канада отримала також необмежений доступ канадських товарів та інвестицій на мексиканський ринок. Прагнення до зміцнення економічної могутності втілились в ідеї створення Панамериканської зони вільної торгівлі шляхом поступового розширення зони вільної торгівлі на країни Латинської Америки.

10.2. ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ІНТЕРЕСИ США

США займають центральне положення на Північноамериканському континенті. Основне місце Англо-Америки в геополітичному світоустрої визначається тим, що на сьогодні це один з найрозвинутіших в економічному плані макрорегіон. Зростання геополітичної могутності США відбувалось як з об'єктивних передумов (природо ресурсний потенціал), так і з суб'єктивних чинників, пов'язаних з концентрацією капіталів. Основними орієнтирами

геостратегії США є: забезпечення глобальної конкурентоспроможності держави; утримання світової першості з метою контролю над міжнародним розвитком; збереження власної зверхності шляхом зміцнення американської безпеки; просування своїх інтересів у всьому світі; домінування в регіонах, які США вважають для себе життєво важливими; стримуваннями претендентів на гегемонію в окремих регіонах шляхом створення коаліцій. Складовими геостратегічних інтересів США є: північноамериканський (Канада, Мексика) геостратегічний вектор; азійський вектор (Японія, Китай, Південна Корея, Близький Схід); латиноамериканський вектор; європейський вектор. За утвердженням З. Бжезінського, чим більшою є військова, економічна та політична могутність держави, тим більший є радіус її життєвих геополітичних інтересів.

Канада для США вважається найважливішим не тільки економічним, але й військово-стратегічним партнером, оскільки Арктика стала головним стратегічним регіоном ракетно-ядерного протистояння із СРСР, а тепер Росією. Вагому роль у зміцненні партнерських відносинах відіграли відкриття і розробка в Канаді та Мексиці великих нафтових родовищ. За умов нарощування американської торгівлі Канада й Мексика зміцнили свої позиції в торговельних відносинах. Ініціатива США щодо створення блоку країн Північної Америки зумовлена побоюванням конкуренції з боку Європейського Союзу та переміщення найбільш працемістких виробництв у периферійні райони з дешевою робочою силою та розширення своїх ринків збуту.

Геостратегічні інтереси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні пов'язані і складною системою коаліцій, і союзів. Двосторонні політичні і військові зв'язки з Японією прив'язують наймогутнішу азійську державу до США. США приймають активну участь в діяльності Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС).

Після Другої світової війни Південна Америка перебувала на периферії американських пріоритетів. Однак нині США приділяють велику увагу розвитку відносин з країнами Латинської Америки. Суттєвим стимулом для розвитку співпраці США з латиноамериканськими державами є торговельні угоди. Державна підтримка американського експорту в країни Латинської Америки сприяють поліпшенню співробітництва в цьому регіоні.

Для того, щоб конкурувати з Європейським Союзом та країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону США мусять активно співпрацювати з Латинською Америкою в напрямі створення спільного ринку на Американському континенті.

10.3. ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ КАНАДИ ТА МЕКСИКИ

Найближчим партнером США є Канада, яка входить у «велику дев'ятку» найрозвиненіших країн світу. Пріоритетне місце в зовнішньополітичній стратегії Канади посідають США.

Інтеграція країни в економічні угруповання посилюється. Уряд Канади вважає своїм найважливішим напрямом зовнішньої політики – підтримку ефективних відносин зі США. Основними геостратегічними пріоритетами Канади є: підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені; посилення науково-технічного та інтелектуального потенціалу; збереження культурної самобутності країни та її територіальної цілісності; посилення економічної і політичної незалежності шляхом диверсифікації політичних та економічних зв'язків.

Складовими геостратегічних інтересів Канади є: північноамериканський вектор (США та Мексика); азійський вектор (Японія, країни Близького Сходу); латиноамериканський вектор. На початку ХХІ ст. Канада активізувала латиноамериканський напрям своєї зовнішньої політики. Канада надає також значну допомогу країнам Південної Америки у сфері боротьби з наркобізнесом та захисту прав людини. Країна активно залучена в процес розробки та прийняття рішень у галузі регіональної геополітики.

Нині Мексика як і Канада проводить активний курс на розширення економічної співпраці зі США. Вона має найдовший суходільний кордон зі США. Відсутність природних перепон між США та Мексикою сприяють тісному співробітництву цих двох північноамериканських держав.

На Північноамериканському континенті, а також на геополітичній осі «Північ – Південь» Мексиці належить транзитне положення між країнами Північної і Південної Америки. Мексика має значний демографічний потенціал та великі запаси природних ресурсів (у тому числі й нафту). Мексика як і Канада перебувають у міжконтинентальному сусідстві і беруть активну участь в Центральнамериканському спільному ринку (ЦАСР), а також країнами, що підписали угоду з торгівлі й капіталовкладень МЕРОСУР. Мексика та Канада є членами Організації американських держав (ОАД). Нині Північноамериканська угода про вільну торгівлю НАФТА є найпотужнішим суб'єктом світового господарства. На думку Президента США В. Клінтона: «США мають намір і надалі бути активно залученими в міжнародні справи і реалізувати своє лідерство; вони повинні і будуть слугувати рушійною силою змін і головною опорою світу».

Контрольні запитання і завдання:

1. Зробіть аналіз угоди про вільну торгівлю (НАФТА).
2. Проаналізуйте роль США в угоді про вільну торгівлю (НАФТА).
3. Охарактеризуйте основні етапи північноамериканської інтеграції.
4. Проаналізуйте основні напрями глобальної геостратегії США.
5. Опишіть основні поля геостратегічних інтересів США.
6. Проаналізуйте геостратегічні пріоритети Канади.
7. Проаналізуйте геостратегічні вектори Мексики.

ТЕМА 11. ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

План

- 11.1. Загальна характеристика регіону.
- 11.2. Геостратегія Японії та Китаю.
- 11.3. Статус США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Диференціація культурно-цивілізованих відмінностей Азійсько-Тихоокеанського регіону досить висока з огляду на різні історико-географічні та природно-географічні передумови. Етнокультурна строкатість регіону проявляється передусім в приналежності до кількох мовних сімей та расових типів. Етногеографічну ситуацію в багатьох регіонах Азії ускладнює поширення етноконфесійних груп. В АТР співіснують декілька центрів сили глобального та регіонального рівнів. Китай, як держава-цивілізація існує вже понад три тисячі років. У створенні цієї цивілізації велику роль відіграли китайські філософи. Японія, як острівна давня цивілізація впродовж сотень років не переймалась геополітичними проблемами аж до того часу, коли перед державою постала проблема розширення ринків збуту промислової продукції.

11.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНУ

Азія відзначається переважанням автохтонного населення та тяглістю давніх історико-культурних традицій. Диференціація культурно-цивілізованих відмінностей тут значно вища з огляду на різні історичні та природо-географічні передумови (контрасти рельєфу та клімату), географію великих релігій (іслам, буддизм, християнство, індуїзм, синтоїзм). На

території Азії в минулому сформувались давні цивілізації та потужні держави, однак у нові та новітні часи вони значно відставали в економічному розвитку від європейських держав. В першій половині ХХ ст. в Азійсько-Тихоокеанському регіоні активну самостійну геополітику здійснювала лише Японія. Формування політичної карти Азії після Другої світової війни супроводжувалось частими прикордонними воєнними конфліктами. Разом з тим, субконтинент в повоєнний період став ареною протистояння двох глобальних блоків, очолюваних США та СРСР (1959-1953 рр. – протистояння на корейському півострові; 1957-1975 рр. – у В'єтнамі; 1979-1989 рр. – у Афганістані). Наприкінці ХХ ст. внаслідок прискореного індустріального розвитку три найбільші держави Східної Азії (Китай, Індія та Японія) вже увійшли в першу п'ятірку найпотужніших держав світу за обсягами ВВП. Одним із наслідків азійського ренесансу є перетворення Східної Азії в один із трьох головних центрів сили у світі.

В історичній ретроспективі азійський центр не відігравав у світовій економіці значної ролі від початку ХVІ ст. – періоду розквіту династії Мін у «Піднебесній» імперії. Однак в Азії і в цей період вироблялась також значна частина товарів світового господарства.

Високі темпи зростання економіки східно-азійських держав на початку ХХІ ст. забезпечили АТР панівні позиції у світовому господарстві. Нині в цьому регіоні виробляється більш як третина світового ВВП. Відносини в межах АТР (як регіональний варіант глобальної багатополлярності) є важливим елементом загальносвітової рівноваги. В регіоні співіснують декілька центрів сили глобального рівня, сформованих окремими державами. Слід мати також на увазі, що країни регіону вже довгий час мирно співіснують, маючи різні соціально-політичні і економічні системи.

Східна Азія, як регіон давніх цивілізацій нині переживає стадію свого історичного ренесансу. Народам регіону властиве чітке усвідомлення національних особливостей та етнокультурні унікальності. У Східній Азії сформувалась регіональна економічна система з певними особливостями. Сутність цієї регіональної системи полягає у використанні інноваційно-інвестиційних механізмів економічного розвитку. Сучасна організація економічної системи Східної та Південно-Східної Азії передбачає взаємозв'язок азійської моделі індустріалізації та геополітичних особливостей розвитку регіону. Поширення науково-технічної та інформаційної революції із найрозвинутіших країн світу на Азійсько-Тихоокеанський регіон відбувалось шляхом перетворення економічно застарілих виробництв у найсучасніші. Саме за рахунок цього країни регіону мали можливість включитись в регіональний поділ праці.

В межах АТР сформувалась єдина господарська система, центром якої стали Японія, Сінгапур, Південна Корея, китайські провінції Тайвань та Сян Гін а також приморські райони Китаю. Нині східно-азійські корпорації становлять потужну конкуренцію західноєвропейським та американським виробникам високотехнологічної продукції. Прискорене економічне зростання країн регіону часто призводить до конфліктних ситуацій в торгово-економічній сфері з країнами Європи та США.

11.2. ГЕОСТРАТЕГІЯ ЯПОНІЇ ТА КИТАЮ

Після революції Мейдзі (1868 р.) перед Японією постала проблема пошуку нових ринків сировини та ринків збуту промислової продукції. Для зростаючої економіки, бізнесова еліта молоді імперіалістичної держави спонукала керівництво держави до завоювання нових територій. Проводячи експансію на південному векторі Японія виграла війну з Китаєм (1894-1895 рр.), що дало змогу загарбати о. Тайвань. Проводячи експансію на північ завдяки перемозі у війні з Росією (1904-1905 рр.) Японія анексувала Корею, Південний Сахалін а також поширили свій вплив на Маньчжурію.

Подальша експансія потребувала теоретичного обґрунтування. Формування геополітики у Японії відбувалось впродовж 20-х – 40-х рр. ХХ ст. В цей період вийшла у світ праця «Маніфест японської геополітики», у якій обґрунтовувалась та оправдовувалась імперіалістична політика Японії. В основі цієї праці було інтерпретовано теорію «життєвого простору» стосовно територіальної організації Японії та її колоній (Маньчжурія, Корея, Тайвань). Після поразки у Другій світовій війні геополітика як наука в Японії на деякий час була заборонена.

З 1957 р. геополітичні дослідження в країні поновились. Геополітична доктрина Японії у повоєнний період формувалась на ідеї переваги економічних інтересів над політичними. Згідно положень сучасної японської геополітичної стратегії ресурсною та сировинною базою для японської економіки є всі континенти, а всі країни світу є ринком збуту японських товарів.

Велике значення у формуванні Китаю, як держави-цивілізації мали ідеї давніх китайських мудреців, зокрема, Конфуція (Кун-Фу-Дзи, V-IV ст. до н. е.), Лао-Цзи (VI-V ст. до н. е.). В китайській геополітичній конструкції центр (Китай) «Піднебесна» імперія є центральною державою світу, на периферії якої живуть варвари. Відносно осі Середньої держави (природний центр світу) сусідні держави перебувають під впливом Китаю. Протягом багатьох

століть ця геополітична схема була геополітичною доктриною китайських політиків. Найвищої могутності Китайська імперія досягла у другій половині XIII ст. (монгольська династія Юань, згодом китайська династія Мін). У XVII-XVIII ст. під час правління маньчжурської династії Цін Китай контролював територію, що охоплює нині: Монголію, Казахстан, Киргизію, М'янму, Корею та Тайвань. З втратою економічної могутності Китайська імперія поступово ослабла, а у XIX столітті вже втратила значну частину своїх територій. У 1949 р., після революції, була проголошена Китайська Народна Республіка (КНР). На рубежі XX-XXI ст. велика китайська держава-цивілізація знову відроджується на основі поєднання світових досягнень науково-технічної революції та культурно-історичних традицій. Сучасні китайські геополітики визначають КНР, як велику регіональну державу, геополітичною метою якої є відродження «Великого Китаю».

У другій половині XIX ст. Китай і Японія були змушені пристосовуватись до нових геополітичних реалій. Японія після революції Мейдзі провела індустріалізацію західного типу і уклала військово-політичний союз із Великою Британією з метою усунення з регіону Росії та Китаю. Після Другої світової війни Японія опинилась в зоні стратегічних інтересів США. У 1960 р. між США та Японією була підписана військово-політична угода. Китай після революції 1949 р. розділився на дві країни (КНР, Тайвань). Розпад біполярної світової системи та посилення ролі США у світі сприяв економічному розвитку країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.

11.3. СТАТУС США В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Нині Японія є головним стратегічним партнером США в АТР. Однак будучи геостратегічними партнерами, США та Японія є конкурентами на зовнішніх ринках світу. Японія сьогодні вкладає великі кошти в технічне переоснащення свого промислового потенціалу а також надає великі інвестиції своїм компаніям у багатьох країнах світу, в тому числі і в США. Значну перевагу Японія має на ринках Східної та Південно-Східної Азії. Японія безперервно трансформує свої відносини із США в межах договору про безпеку з метою збільшення свого впливу в АТР.

Американсько-китайські відносини визначають баланс сил в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Геостратегія Китаю спрямована на поступове витіснення американських виробників із внутрішнього та світових ринків

споживчих товарів. Водночас для американських виробників високотехнологічної продукції китайський ринок є надзвичайно вигідним. США надали КНР статус найбільшого сприяння в економічних відносинах. Важливе місце в АТР належить Кореї.

Розпад біполярного світу зруйнував стару систему відносин Кореїської Народно-Демократичної республіки (КНДР) і Республіки Кореї. В результаті КНДР опинилась в ізоляції без щедрої допомоги СРСР. Проте Республіка Корея докладає великих зусиль щодо возз'єднання двох корейських держав. Однак процес інтеграції на Кореїському півострові протікає надзвичайно складно.

Тайвань, яку КНР вважає своєю 23-тньою провінцією, прагне вести свою власну зовнішню політику. Ця острівна держава використовуючи свої дружні стосунки з американським урядом намагається укріпити свою незалежність від материкового Китаю. Разом з тим, відносини Японії і Тайваню нині є досить тісними, це зумовлено передусім економічною інтеграцією цих країн. Основу китайсько-тайванських відносин нині є економічна інтеграція, тоді як політичне зближення залишається проблемним.

У Південно-Східній Азії сьогодні сформувався власний геополітичний центр. У 1967 р. країни Південно-Східної Азії створили Асоціацію країн цього регіону (АСЕАН), у яку увійшли Індонезія, Малайзія, Сингапур, Філіппіни. У XX ст. до цієї організації приєднались Бруней, В'єтнам, Лаос, М'янма та Камбоджа. Більшість країн АСЕАН мають досить тісні відносини з китайською економікою а також підтримують високий рівень економічних зв'язків з Японією.

Контрольні запитання і завдання:

1. Опишіть загальну характеристику регіону.
2. Проаналізуйте політичну ситуацію на корейському півострові.
3. Проаналізуйте сучасну геостратегію Китаю.
4. Проаналізуйте сучасну геостратегію Японії.
5. Зробіть аналіз відносин між Японією і Китаєм.
6. У чому полягає особлива роль США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні?
7. Зробіть аналіз суперечностей між Китаєм та Тайванем.

ТЕМА 12. ГЕОПОЛІТИКА РОСІЇ, КРАЇН БЛИЗЬКОГО ТА СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

План

- 12.1. Російська Федерація в системі геополітичних відносин.
- 12.2. Геополітика країн Близького та Середнього Сходу.
- 12.3. Політико-правова неврегульованість статусу територій на міжнародному рівні.

Суперечливі історичні аспекти включення різних регіонів до складу Росії зумовлюють наявність територіальних претензій з боку сусідніх держав. Так, Японія не визнає російського статусу чотирьох південних островів Курильської гряди. Китайська республіка (Тайвань) не визнає анексію Росією Туви. Політичні кола КНР трактують приєднання своїх прикордонних районів до Росії як історичну несправедливість. Проте європейська частина Росії є історико-культурним, демографічним та економічним ядром сучасної російської державності.

Сучасна Азія відома у минулому поширенням цивілізацій і сильних держав, однак в новітні часи деякі азійські держави залишаються ще досить відсталими в економічному та науково-технічному аспектах. Азія як субконтинент виділяється своїми контрастними регіональними особливостями. Основні вузли територіально-політичної нестабільності пов'язані із зовнішніми вимогами. В Центральній Азії найбільшим геополітичним центром нестабільності є Афганістан. Основним чинником нестабільності у цьому регіоні є також політична ситуація в Корейській Народно-Демократичній Республіці.

12.1. РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

На зламі ХХ-ХХІ ст., після розпаду Радянського Союзу, у новій геополітичній ситуації постала потреба визначити свою геополітичну ідентичність Російській Федерації. Розпад військово-політичного союзу Варшавського договору і самого СРСР ознаменував панування атлантистської стратегії, яку втілювали у життя США протягом другої половини ХХ ст. Нині в Російській Федерації сформувалось два підходи до визначення геополітичної самоідентифікації. Частина російських геополітиків вважає, що Росії потрібно йти шляхом втілення тих цінностей, за якими живе сучасна Європа. Інша частина геополітиків вважає, що Росії слід відкинути ліберальні цінності, та взяти на озброєння неоконсервативні цінності і торувати свій шлях розвитку. Незважаючи на розпад СРСР, Росія нині за своєю політичною значущістю і впливом у світі залишається в числі великих держав світу. Геополітичне положення, велика територія держави, наявність ядерних озброєнь, потенційні можливості в енергетичному та ресурсному забезпеченні належать до ознак, які дають підстави вважати Росію великою державою.

Нині Росія самим своїм існуванням забезпечує відповідний баланс сил у регіоні і тим самим відіграє позитивну геополітичну роль на світовій геополітичній арені. В умовах глобалізованого світу Російська Федерація сама повинна визначити своє місце і роль у світовій політиці.

Національний інтерес Росії на глобальному рівні полягає в її активній і повнокровній участі в побудові такої системи міжнародних відносин, що найбільшою мірою відповідали б її політичному, економічному та військовому потенціалу. Визначальними нині є передусім взаємовідносини Росії і США та Росії і ЄС.

Досить важливими на регіональному рівні є взаємовідносини Росії з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону, зокрема з Японією а також наймогутнішою в економічному та військовому відношенні країною в цьому регіоні – Китаєм.

Національні інтереси Російської Федерації на пострадянському просторі полягають у налагодженні рівноправних і взаємовигідних зв'язків з країнами Союзу незалежних держав (СНД), республік колишнього СРСР. Економічно ослаблена, після розпаду СРСР, Росія неспроможна сьогодні вже відновити свою роль як світового геополітичного лідера часів «холодної війни».

12.2. ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН БЛИЗЬКОГО ТА СЕРЕДНЬОГО СХОДУ

Іран – країна з унікальним державним устроєм, де мешкає понад 60 млн осіб, а річний ВВП становить біля 120 млрд доларів. Іран має величезні природні ресурси (нафтові та газові родовища, поклади залізних руд тощо). Значний поштовх у розвитку країни відбувся після ісламістської революції 1979 р.. У зовнішній політиці Іран домагається балансу сил у вірмено-азербайджанському конфлікті а також у сусідньому Таджикистані. В перспективі Іран намагатиметься посилити свій вплив на Азербайджан.

До приєднання до Російської імперії сучасний Азербайджан перебував у складі Персії, однак нині в Ірані мешкає близько 16 млн. азербайджанців (в Азербайджані на сьогоднішній день лише 6 млн. жителів), що створює великі проблеми. Як Іран, так і Туреччина намагаються нині посилити свій політичний вплив на Азербайджан.

Відносини Ірану й Туреччини наприкінці ХХ ст. значно поліпшились. Разом з тим Туреччина й Ізраїль знаходяться нині під впливом США як стратегічні партнери в цій частині Азії. Слід підкреслити також, що Іран як і Росія прагнуть обмеження впливу Сполучених Штатів Америки на держави Центральної Азії.

Для сучасної Вірменії Іран є геополітичним союзником, їх пов'язують давні історичні інтереси. Традиційним союзником для Вірменії є Росія передусім як християнська держава. Слід відзначити, що після масового знищення турками вірменського населення та території Туреччини у 1915 р.(майже півтора мільйона осіб) відносини між цими державами залишаються досить напруженими. Ворожими склались також стосунки між Азербайджаном та Вірменією через захоплення останньою спірної території Нагірного Карабаху. На регіональному рівні нині за лідерство в мусульманському світі змагаються Іран та Туреччина.

Саудівська Аравія як батьківщина ісламу (святі місця Мекка і Медина) посідає особливе місце як в арабському, так і в мусульманському світі. У другій половині ХХ ст. Саудівська Аравія досягла великих успіхів в економічній та соціальній сферах. Успіхи цієї держави передусім пов'язані з величезними запасами нафти та газу. В ізраїльсько-палестинському конфлікті Саудівська Аравія підтримує Палестинську автономію. США в цьому регіоні мають домінуючий вплив, так завдяки цьому фактору зовсім недружні між собою Ізраїль та Саудівська Аравія мають нині добрі стосунки. Заможна Саудівська Аравія постійно надавала і надає матеріальну та фінансову

допомогу ісламським воєнізованим організаціям у світі, зокрема, в Афганістані, Таджикистані та Чечні.

Ірак – це батьківщина найдавніших світових цивілізацій. У другій половині XX ст., тривалого часу, Ірак мав досить тісні військово-політичні стосунки з СРСР. Однак після захоплення території Іраку (багатою на нафту і газ) військами США, Російська Федерація, як правонаступниця СРСР, втратила їх.

12.3. ПОЛІТИКО-ПРАВОВА НЕВРЕГУЛЬОВАНІСТЬ СТАТУСУ ТЕРИТОРІЙ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

Неврегульованість територіально-статусних питань на міжнародному рівні на сьогодні не може знайти адекватного вирішення в системі міжнародних відносин саме через неузгодження та протистояння різних центрів геополітичного впливу. Кожна конкретна невирішена проблема політичного статусу територій має свій конфліктний потенціал. У сучасних геополітичних взаєминах зберігає свою значимість певна інерція протистояння двох полюсів з часів холодної війни. Політико-правова неврегульованість статусу територій на міжнародному рівні є результатом «холодної війни» (роз'єднаність Кореї, Китаю, палестинська проблема). Нові територіально-політичні проблеми з'явилися вже в результаті розпаду СРСР, Югославії та краху колоніальної системи в Азії та Африці. Особливо складно проходять процеси геополітичної трансформації на пострадянському просторі (спірні території Придністровської республіки, Нагірного Карабаху, Абхазії).

Після Другої світової війни на Близькому Сході виникла проблема державного статусу Палестини. В 1947 році згідно з резолюцією ООН на підмандатній території Великої Британії було створено дві держави – Ізраїль і Палестину. Однак і по сьогоднішній день питання статусу Палестини та визнання арабськими державами єврейської держави Ізраїль є основним чинником геополітичного протистояння. У цей конфлікт під час «холодної війни» були втягнуті передусім геополітичні лідери – США та СРСР.

Подальші структурні зміни в ієрархії політичних центрів залежатимуть від геополітичних доктрин, які дадуть можливість простежити суб'єктивне бачення перспективного світоустрою.

Після розпаду СРСР та Варшавського військово-політичного блоку у США виникли проблеми з обґрунтуванням свого особливого місця в системі міжнародних відносин. Висунута американським вченим А. Страусом концепція уніполярності спрямована на закріплення домінуючої ролі США в

новому світоустрої. На думку ученого, трансформація сучасних геополітичних відносин у світі та формування єдиного глобального уніполю як системи демократичних держав(між якими неможливі воєнні конфлікти) є об'єктивною тенденцією. В сучасних умовах США і Західна Європа мають необхідний потенціал для реального втілення уніполярного (однополярного) світу, проте її реалізація несе в собі небезпеки негативної реакції з боку Росії, Китаю та Ірану.

Передумовою конструктивного вирішення територіально-статусних конфліктів в сучасних умовах можливе лише під егідою Організації Об'єднаних Націй.

Контрольні запитання і завдання:

1. Розкрийте сутність геостратегії Російської Федерації в сучасному світі.
2. Дайте характеристику геополітики Росії з сусідніми європейськими державами.
3. Проаналізуйте геополітичні аспекти сучасних взаємовідносин в Кавказькому регіоні.
4. У чому полягає сутність геостратегії «активної участі»?
5. Виявіть особливості сучасної геополітики Афганістану.
6. Дайте характеристику геополітичної ситуації на Корейському півострові.
7. Проаналізуйте основні засади геополітики Азербайджану та Вірменії.
8. Проаналізуйте геополітичну ситуацію в Центральній Азії.
9. Виявіть особливості Арабо-Ізраїльського конфлікту.

ТЕМА 13. ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН АФРИКИ, ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ, АВСТРАЛІЇ ТА ОКЕАНІЇ

План

- 13.1. Геополітика країн Африки.
- 13.2. Геополітика країн Латинської Америки, Австралії та Океанії.
- 13.3. Політичні суперечності геокультурного розвитку.

Становлення геополітичної карти Африки розпочалось після Другої світової війни з розпаду колоніальної системи. Процес становлення незалежних держав на африканському континенті проходив досить складно передусім через релігійно-географічну мозаїчність та брак толерантного діалогу різних культурних груп.

Держави Латинської Америки аж до середини ХХ ст. у загальносвітових процесах не відігравали помітної ролі передусім через економічну залежність від своїх колишніх метрополій. Домінуючий геополітичний вплив у Латинській Америці належав і нині належить США. Величезний макрорегіон Австралії та Океанії до середини ХХ ст. був ареною боротьби найпотужніших держав світу. Поразка Японії у Другій світовій війні значно активізувала тенденції до політичної активності більшості країн регіону. Нині помітно зростає також геополітичне значення Австралійського Союзу та Нової Зеландії.

13.1. ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН АФРИКИ

Основними чинниками, що ускладнюють процес формування демократичної системи в країнах Африки є, зокрема, ментальні труднощі,

поширення авторитаризму та релігійно-географічна мозаїчність молодих незалежних держав. Не сприяє розвитку культурно-політичних взаємин в Африці соціально-економічна ситуація (тут зберігається найнижчий рівень економічного розвитку, частка у світовому ВВП – близько 2 % а частка Африки у кількості населення світу становить більше 15 %). Багато країн, особливо зони Сахелю (Мавританія, Сенегал, Гамбія, Малі, Чад), східного та південного регіонів (Судан, Еритрея, Ефіопія, Зімбабве) страждає від злиднів, недоїдання, епідемій.

Культурну неоднорідність багатьох держав підсилює релігійна мозаїчність, де поєднуються релігійні впливи ісламу, християнства та місцевих вірувань. А в таких релігійно-розділених державах, як Кот-д'Івуар, Сьєрра-Леоне, Чад, Судан між християнами та мусульманами постійно спалахують гострі воєнні протистояння. У північно-африканських арабських державах з великою перевагою віруючих мусульман виникають конфліктні ситуації між прихильниками ісламського фундаменталізму та державними органами влади. Етнічний склад Африки – це строката мозаїка націй, народів, племен. На континенті нині проживає біля 50 націй і народностей, три тисячі племен, які розмовляють понад тисячею мов. Ще однією негативною рисою геополітичного портрету Африки є поширення авторитарних режимів, гостра боротьба різних кланів за ресурси, які часто призводять до військових переворотів. Специфічним феноменом більшості африканських держав залишається домінуюча роль армії. Армія – це опора влади практично у всіх державах континенту. В геополітичному та регіональному балансі сил в Африці найпомітнішу роль відіграють країни, які мають потужні армії і значний людський потенціал (Єгипет, Марокко, Алжир, Ефіопія, Ангола, Південно-Африканська Республіка (ПАР), Нігерія).

Африканський континент дав світу потужні цивілізації (Стародавній Єгипет, Арабський Халіфат, ін.), але колоніальна епоха значно загальмувала цивілізаційний розвиток його народів. Після здобуття незалежності в епоху «холодної війни» кожна з країн Африки обирала капіталістичну або соціалістичну модель суспільного розвитку. Однак західна і радянська модель розвитку не враховували реалій континенту, що часто призводило до ще більшого поглиблення економічної кризи.

У геостратегічному плані Африка нині більше тяжіє до західної цивілізації. Переважна більшість держав Африки у найближчій перспективі ще не зможуть конкурувати за геополітичне лідерство на глобальному рівні. Реальним є лише формування геополітичних лідерів у межах африканських регіонів. Так, провідною державою південної частини континенту є індустріально розвинута Південно-Африканська Республіка. Єгипет має

значний сумарний геополітичний потенціал впливу у Північній Африці. Враховуючи політико-географічні риси, Африка і надалі залишається ареною конкурентної боротьби геополітичних лідерів глобального і міжрегіонального значення.

13.2. ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ, АВСТРАЛІЇ ТА ОКЕАНІЇ

Латинська Америка охоплює всі території держав на південь від США, включаючи Мексику, Центральну Америку, країни Карибського басейну. Від Англо-Америци Латинська Америка відрізняється не лише домінуванням іспанських та португальських культурних традицій, але й етнічною структурою населення. Однак у більшості держав Латинської Америки сформувалися консолідовані політичні нації, що є міцною основою етнополітичної стабільності. Характерною особливістю цього макрорегіону є переважання передусім впливу католицької церкви.

Держави Латинської Америки до середини XX ст. не відігравали значної ролі у загальносвітовому процесі передусім через незначний економічний потенціал. Окремі країни аж до другої половини XX ст. залишалися колоніями. Згідно з доктриною Монро, країни цього макрорегіону були оголошені зоною національних інтересів США. Значна частина країн Центральної Америки тривалий час були під безпосередній контролем Сполучених Штатів.

У другій половині XX ст. СРСР робив спроби поширення свого впливу в латиноамериканські країни. Так, острівна Республіка Куба після революції 1959 р. першою в Латинській Америці стала на шлях побудови соціалістичного ладу в країні і встановила дружні стосунки з СРСР. США, тим часом, намагалися втрутитися у цей процес, однак СРСР став на захист нової влади і терміново надав значну військову допомогу молодим революціонерам на чолі з Фіделем Кастро. В подальшому СРСР продовжив «експорт революції» в інші регіони Латинської Америки (Чилі, Нікарагуа).

На фоні великої соціальної нерівності в деяких країнах Центральної Америки сформувались і нині діють партизанські рухи, зокрема, в Колумбії та Мексиці. У другій половині XX ст. відбулись військові перевороти в Аргентині, Сальвадорі, Еквадорі та Перу. Популярність комуністичної ідеології на континенті досить часто поєднується з антиамериканськими

настроями. Сучасна політична карта Латинської Америки відзначається наявністю різноманітних типів держав.

На континенті розташовані великі за площею держави такі як; Бразилія, Аргентина, Мексика, Перу та Колумбія. У межах басейну Карибського моря зосереджена найбільша кількість мікродержав.

Економічний розвиток країн Латинської Америки відбувається різними темпами. Так, Аргентина, Чилі, Бразилія та Уругвай належать до нових індустріально-розвинутих держав. Бразилія як сучасна індустріальна держава у перспективі може стати регіональним лідером. У таких країнах як Аргентина, Уругвай, Бразилія переважає населення європейського походження, яке порівняно краще підготовлене до умов індустріального суспільства.

Лідером Середньої Америки є Мексика, яка має значні природні ресурси. Серед центральноамериканських держав за рівнем розвитку демократичних традицій виділяється Коста-Ріка. Більшість країн Карибського моря мають певні економічні здобутки завдяки розвитку туристичного бізнесу. Слід відзначити, що у деяких країнах Латинської Америки помітним є прагнення до лідерства на регіональному рівні.

Величезний за територією макрорегіон Австралії та Океанії був у минулому ареною геополітичного протистояння найпотужніших держав світу. У роки Другої світової війни у цьому регіоні відбувся масштабний воєнний конфлікт між США та Японією. У післявоєнний період цей регіон повністю контролювався Сполученими Штатами, як у військовому, так і в економічному плані. Однак, наприкінці XX ст. почав поширюватись геополітичний вплив на цей регіон Японії та Китаю.

Самостійне геополітичне значення у світі мають Австралія та Нова Зеландія. Ці дві індустріально розвинені держави створили також і свій оборонно-політичний союз (АНЗЮС).

Кардинальні зміни в регіональній структурі геополітичного простору нині відбуваються передусім у культурній та економічній сферах.

13.3. ПОЛІТИЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО ГЕОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Етнічні та релігійні особливості певної території знаходять своє відображення в державно-політичних системах і міжнародних відносинах. Культурна сфера завжди відігравала важливу роль на етапі формування

держав. У сучасному світі намітилась тенденція до поглиблення геокультурних взаємин. Трансформаційні процеси в расовій, релігійній та етнічній структурах світу зумовили нині нерівномірність відтворення населення. Так, якщо у Європі середній природний приріст є уже стабільно від'ємним (в Україні -5%), тоді як середній природний приріст в країнах Африки сягає 25-30%. Такі особливості відтворення населення свідчать про те, що певні регіони світу перебувають в різних фазах демографічного переходу (зростають частки представників негроїдної та монголоїдної рас).

В структурі приналежності до релігійних конфесій у світі намітилась тенденція до зменшення частки християн та зростання частки мусульман. Нині в Європі поступово зростає частка мусульман, а в європейському християнському середовищі намітилась тенденція до зростання числа атеїстів (основу віруючих католицької церкви у світі нині становлять латиноамериканці). Помітно змінюються також культурно-антропологічні риси європейських націй-держав. Так у багатьох передмістях сучасних французьких міст населення іноземного походження становить абсолютну більшість. Іммігранти ХХІ ст. активно протидіють політиці культурної асиміляції шляхом створення етнонаціональних рухів. На фоні збільшення кількості віруючих-мусульман відбувається політизація ісламу.

Політичні суперечності сучасного геополітичного розвитку охопили всі сфери життєдіяльності людського суспільства. Попри поширення стереотипів масової культури зростає прагнення держав та народів до збереження культурної самобутності. На думку українського соціолога П. Жука, хоч культури народів інтенсивно взаємодіють, вони не містять внутрішніх джерел взаємного антагонізму. Культури народів не борються між собою.

Зменшення впливу християнства, розмивання християнських цінностей спричинило до поширення наркоманії, що є виявом передусім кризи моралі в сучасному світі.

У своїх працях американський учений С. Гантінгтон обґрунтував доктрину наростання боротьби культур після послаблення боротьби ідеологій. Подібні ідеї були висунуті М. Данилевським (про історичні географічні райони), О. Шпенглером (про автономні світові культури), А. Тойнбі (про світові цивілізації).

С. Гантінгтон в основі цивілізацій вбачає географію світових релігій, які визначають відмінності в культурі та ментальності. Ним виокремлено в сучасному світі західну християнську, східну православно-християнську, ісламську, китайську, індуїстську, буддійську, японську, латиноамериканську та африканську цивілізації. Виокремлення С. Гантінгтоном східної православної християнської цивілізації сучасні російські геополітики

використовують як аргумент для обґрунтування ідей «збирання Росією земель колишнього СРСР». Цивілізаційна доктрина С. Гантінгтона привернула увагу науковців світу до вивчення геополітичних аспектів передусім міжкультурних взаємин.

Контрольні запитання і завдання:

1. Виявіть особливості геополітики країн Африки.
2. Проаналізуйте геоекономічний розвиток держав Африки.
3. В чому полягає суть геополітики країн Латинської Америки.
4. Проаналізуйте геополітику Бразилії та Аргентини.
5. Розкрийте суть геополітики Австралії та Нової Зеландії.
6. Виявіть особливості сучасної геополітики Австралії та Океанії.

ТЕМА 14.УКРАЇНА ВКОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ

План

- 14.1. Геополітичні інтереси та сучасна українська геостратегія.
- 14.2. Національний інтерес та національна безпека.
- 14.3. Загрози геополітичним інтересам України.

Після здобуття незалежності перед Україною постала проблема вироблення власної геополітики. На початку 90-х років в середовищі геополітичної еліти переважала прихильність до «багатовекторності» у зовнішній політиці. Разом з тим на український геополітичний простір від дня проголошення незалежності постійно здійснюється тиск, як зі Сходу, так і з Заходу. Об'єктивні труднощі внутрішньополітичної консолідації України та деструктивне зовнішнє втручання у політичне життя держави призводило і призводить до системних політичних криз в країні. Внаслідок зовнішніх впливів сучасна геостратегія України носить хаотичний і переважно суб'єктивний характер. Маючи унікальне географічне положення, багатий природно-ресурсний потенціал, потужну промисловість та сільське господарство, Україна мала б посісти гідне місце у світовому поділі праці.

14.1. ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ТА СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГЕОСТРАТЕГІЯ

Визначення характеру і змісту національних інтересів України та напрямів забезпечення її національної безпеки потребує передусім активних зусиль органів державної влади, причетних до формування зовнішньої політики країни.

Незалежність України має бути наповнена реальним змістом, тобто мати стійке підґрунтя, насамперед, економічне. Міцна економічна основа є важливим чинником забезпечення незалежної зовнішньої політики. Характеризуючи геополітичне положення, Україна має ряд переваг, оскільки вигідно відрізняється своїм географічним положенням, розмірами території, чисельністю населення, багатими природними ресурсами та сприятливими кліматичними умовами.

Відомий український вчений С. Пирожков вважає Україну регіональною і виключно європейською державою. Американський дослідник С. Хантінгтон вважає, що сучасну Європу розділяють не ідеологічні, а культурно-цивілізаційні відмінності, коли західній цивілізації протистоять православно-християнська та мусульманська культури. Лінія поділу Європи, на його думку, пролягає вздовж сучасного кордону між Росією і Фінляндією та країнами Балтії, розтинає Білорусь та Україну, відокремлюючи греко-католицьку Західну Україну від православної Східної, а далі, обігнувши Румунію, сягає Адріатики, збігаючись з історичними кордонами між Габсбурзькою і Оттоманською імперіями. За Хантінгтоном, Україна – це «роздвоєна країна», локалізована на порубіжжі між двома протилежними цивілізаціями. Такі погляди поділяє і Г. Кіссінджер, який також вважає, що Україна розташована на сході геополітичного геопростору, який розмежовує Європу і Росію – двох із шести носіїв глобальної потуги.

З. Бжезинський, оцінюючи сам факт її виникнення як третю за своєю історичною значимістю подію ХХ ст. після розпаду Габсбурзької монархії і розколу світу на протилежні системи після Другої світової війни. Вважаючи Україну геополітичним центром Центральної і Східної Європи, він зокрема зауважує, що « роль і місце України в процесі європейської інтеграції з позицій переорієнтації». Процес наслідування європейського досвіду передбачає включення України до процесу історичного примирення та регіональної співпраці. Існування незалежної України, на думку геополітика, є вигідним для США як фактор послаблення позиції Росії. Національні інтереси України мають не тільки враховувати головні тенденції розвитку світової цивілізації, а й виходити з аналізу об'єктивних реальностей. Виходячи з аналізу сучасної геополітичної ситуації, своїх об'єктивних можливостей і геополітичного положення, Україна має реальні передумови утвердитись в ролі регіонального лідера. З огляду на своє геостратегічне

положення Україна є природним посередником між регіонами Балтійського і Чорного морів. Співробітництво по осі Північ-Південь сприятиме зміцненню безпеки між Балтійським і Чорним морями. На думку експертів НАТО, Україна є важливою стратегічною державою, яка в майбутньому зведе до купи Східну і Західну Європу. Для Європи східні кордони України є лінією розлому між Європою і Росією. А для Росії західні кордони України є лінією розлому між НАТО і СНД.

Україна прагне усвідомити себе в геополітичному просторі в контексті розвитку світової цивілізації, що передбачає вироблення науково обґрунтованої геостратегії, одним із головних принципів якої є принцип багатовекторності. Багатовекторність характерна для геостратегії багатьох держав, але для України вона набуває вирішального значення. Історичні та географічні реалії практично виключають можливість орієнтації України лише на один геостратегічний напрям.

Стратегічне партнерство може будуватись лише після формування стратегічних цілей. Розбудова стосунків стратегічного партнерства з Росією поряд з реалізацією курсу на інтеграцію в Європу займає пріоритетний напрям в структурі геополітики Української держави. Українська геостратегія має ґрунтуватись на чітко визначених геополітичних пріоритетах. Виходячи з особливостей геополітичного положення Україна, на, думку українського вченого М. Михальченка, має визначитись як в пріоритетному в одному з трьох можливих напрямів: або обрати шлях до європейського співтовариства, або забезпечити гарантії незалежного розвитку як від Заходу, так і від Росії, або ж обрати позицію динамічної рівноваги між Сходом і Заходом, яка підтримується також міжнародним співтовариством.

С. Пирожков вважає, що у ХХІ ст. для України будуть актуальними такі завдання:

- недопущення ізоляції на основних стратегічних напрямках (США, Європа, Азія);
- сприяння формуванню регіональної системи безпеки і співробітництва;
- інтеграція в міжнародні економічні і політичні структури;
- участь у врегулюванні міжнародних конфліктів, боротьба з міжнародним тероризмом;
- збереження і зміцнення позицій держави у світовій політиці.

Сьогодні Україна визначила як свою стратегічну мету інтеграцію в Європейський Союз.

14.2. НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Цілеспрямована людська діяльність заснована на потребах та інтересах. **Потреби** – це крайня необхідність чого-небудь для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, особистості, соціальної групи та спільноти. Згідно з теорією особистості й особистісного зростання А. Маслоу, люди мають складний набір винятково сильних потреб. До переліку таких потреб згідно з моделлю А. Маслоу належать: потреба в самоактуалізації (розвиток здібностей), потреба поваги (самоповага, визнання), потреба любові та приналежності (сім'я, дружба), потреба у безпеці (стабільність, порядок), фізіологічні потреби (їжа, вода, сон тощо).

Потреба в безпеці має власну внутрішню структуру, вона включає не лише забезпечення фізичної безпеки, а й досягнення почуття захищеності від фізичних та емоційних загроз.

Рушійною силою соціального розвитку є інтерес. **Інтереси** – це усвідомлені потреби, сформовані суспільством, соціальними групами, особистостями. Класифікація інтересів може здійснюватися відповідно до певних критеріїв:

- ступеня загальності: індивідуальні, групові, корпоративні, суспільні, національні та загальнолюдські;
- суб'єктів (носіїв інтересів): особистості, суспільства, регіону, держави, коаліцій держав;
- ступеня соціальної значущості: життєво важливі, важливі, мало важливі;
- тривалості дії: постійні, довготривалі, короткотривалі;
- характеру спрямованості: економічні, зовнішньополітичні, воєнні, соціальні, інформаційні, екологічні тощо.

Зовнішня політика будь-якої країни залежить від рівня соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку, географічного розташування, національно-історичних традицій, забезпечення територіальної цілісності, суверенітету й національної безпеки.

Національні інтереси України визначають як реальну причину дій нації та держави, спрямованих на своє виживання, функціонування й розвиток, сукупність національних цілей і базових цінностей, що відіграють важливу роль у стратегії й тактиці в галузі національної безпеки. За своєю

сутністю національні інтереси – це природні потреби такого стану суспільства, який забезпечує його нормальне існування і розвиток.

До життєво важливої групи національних інтересів відносять:

- виживання та розвиток України як суб'єкта системи міжнародних відносин;
- консолідація суспільства, міжетнічна та міжконфесійна злагода;
- збереження та примноження духовних цінностей і зміцнення соціально-культурної ідентичності українського народу;
- збереження суверенітету і незалежності держави;
- ефективну систему оборони та безпеки;
- розвиток науково-технічного потенціалу.

Нині одним із найважливіших національних інтересів є приєднання України до світового процесу економічного розвитку. У структурі національного інтересу сьогодні переважають намагання оволодіти передовими технологіями, а тому в ієрархії національних інтересів військовий фактор переміщується з першого місця. Нині існування держави-нації залежить не так від спроможності протистояти військовим загрозам, як від готовності знаходити відповідь на нові загрози економічного, технологічного, екологічного та інформаційного характеру. Національні інтереси є фундаментальним поняттям стратегічного планування у сфері національної безпеки. Стратегія національної безпеки є важливим елементом планування у сфері національної безпеки.

Український дослідник Г. Ситник сформував принцип ієрархічної взаємозалежності нормативно-правових актів національної безпеки (національні цінності – національні інтереси – національні цілі).

Елементи цієї ієрархії є структурно-функціональними чинниками формування ієрархії «Концепція національної безпеки – Стратегія національної безпеки». **Концепція національної безпеки** має дати визначальні принципи політики національної безпеки. Головна функція доктрини національної безпеки полягає в тому, щоб визначити структуру та характер системи забезпечення національної безпеки. Стратегія національної безпеки має бути адміністративно-політичною основою повсякденної діяльності системи державного управління національною безпекою. Стратегія національної безпеки України формується на основі оцінок національних цінностей в контексті міжнародної обстановки. Пріоритетними цінностями національними безпеки є: державність, добробут населення, національна безпека, європейський вибір, права та свободи людини. **Стратегія національної безпеки** має враховувати три найважливіші складові національних інтересів:

- інтереси особистості (гарантування прав і свобод, підвищення якості та рівня життя, забезпечення особистої безпеки);
- інтереси суспільства (зміцнення демократії, створення правової і соціальної держави тощо);
- інтереси держави (непорушність конституційного ладу, територіальна цілісність України, суверенітет, забезпечення законності та правопорядку).

Стратегія національної безпеки має супроводжуватися системою реальних прагматичних цілей, що слугують досягненню загальної мети – захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи і суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз. У сфері національної безпеки об'єктом державного управління є стратегічні ризики, що становлять загрозу особі, суспільству і державі. Метою управління ризиками є забезпечення сталого розвитку та забезпечення безпеки на рівні величини прийнятного ризику. Величина прийнятного ризику залежить від політичних, економічних та соціальних чинників.

Засоби забезпечення національної безпеки – це всі наявні у державі воєнні, політичні, економічні, правові та організаційні ресурси. Ресурси забезпечення національної безпеки – це військовий, дипломатичний, економічний і демографічний потенціал держави.

Органи забезпечення національної безпеки – це система законодавчої, виконавчої та судової влад держави.

14.3. ЗАГРОЗИ ГЕОПОЛІТИЧНИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ

Стратегічні геополітичні інтереси держави визначаються потребами збереження суверенітету, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, соціально-економічного та політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів для України, на думку українського вченого-геополітика М. Дністрянського, зумовлена такими чинниками:

- незавершеністю процесів формування її політичної системи та збереження історико-територіальних бар'єрів;
- наявністю глибокої демографічної кризи, негативними тенденціями розвитку економіки та деякими регіональними диспропорціями соціально-економічної освоєності території;
- недостатньою соціально-культурною пов'язаністю регіонів;
- різновекторністю регіонально-політичних орієнтацій.

Найбільші загрози територіально-політичній стабільності України пов'язані з можливими проявами сепаратизму, пропагандою ідеї федералізації України. Внаслідок мобілізації політичної активності

регіональних груп населення нав'язується суспільству бачення українського етнокультурного простору з позицій поділу країни на україномовне і російськомовне населення, що значно послаблює позиції української етнічної нації.

Великі загрози стабільності українського суспільства несе невпорядкованість державної політики в інформаційно-культурній сфері. Так, ефір багатьох українських телеканалів наповнений іноземною культурно-інформаційною продукцією. Особливе негативне геополітичне значення має розкол українського православ'я, що дає змогу релігійним центрам іноземних держав реалізовувати в Україні свої політичні та економічні інтереси. Стратегічно важливим завданням зовнішньої геополітики України є забезпечення міжнародно-політичних гарантій національної безпеки країни та вирішення геоекономічних, міжнародно-правових та геокультурних проблем. Є потреба у формуванні в засобах масової інформації країн світу позитивного образу України. Потребою ефективної практичної геополітики держави є усунення реальних загроз територіальної цілісності та суверенітету України та створення сприятливих внутрішньополітичних та зовнішньополітичних передумов її розвитку.

Контрольні запитання і завдання:

1. Дайте характеристику геополітики України в 90-х рр. XX ст.
2. Проаналізуйте сучасну геостратегію України.
3. Виявіть основні зовнішні загрози національній безпеці України.
4. Проаналізуйте геополітичні проблеми співпраці з Європейським Союзом.
5. Дайте характеристику співробітництва зі США.
7. Виявіть геополітичні проблеми у відносинах між Україною і Російською Федерацією.

ТЕМА 15. ВНУТРІШНЯ ГЕОПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

План

15.1. Основні принципи внутрішньої геополітики держави.

15.2. Перспективи вдосконалення державно-територіального устрою України.

15.3. Територіально-політичні конфлікти.

В основі внутрішньої геополітики держави лежить зрівноваження та оптимізація усіх складових територіально-політичного простору. До них належить державна територія, кордони, державно-територіальний устрій, геополітична та геокультурна сфери. Найважливішим завданням внутрішньої геополітики є усунення загроз політичній стабільності суспільства. Загрозливий характер може мати наростання міжрегіонального протистояння. Зміна форм державно-територіального устрою може призвести до загострення загальнополітичної ситуації. Будь-який геополітичний конфлікт – це соціально-політична проблема, що містить в собі, історичні, релігійні, економічні та етнополітичні аспекти.

15.1. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВНУТРІШНЬОЇ ГЕОПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Важливим завданням внутрішньої геополітики держави є усунення загроз політичній стабільності. Предмет внутрішньої геополітики тісно пов'язаний з предметом регіональної політики. Регіональною політикою, на думку українського географа М. Пістуна, є діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексного економічного, політичного, соціального та культурного розвитку окремих територій. Внутрішня геополітика розв'язує стратегічні питання державної безпеки, профілактики територіальних конфліктів, утвердження загальнодержавних ідеологій, які не розглядаються предметом регіональної політики. Разом з тим, усі проблеми внутрішньої геополітики пов'язані із зовнішньою геополітикою, які формують єдину систему геополітики держави.

Здійснення внутрішньої геополітики є досить актуальним для великих за розміром держав. Поява особливих регіональних інтересів зумовлена, передусім, інерцією ментальної відмінності історичних регіонів, наявністю релігійних і етнополітичних рухів різного спрямування.

Найскладнішою для внутрішньої геополітики є проблема регулювання культурно-релігійних та економічних чинників. На думку українського географа М. Дністрянського, для врегулювання міжрегіонального протистояння слід оптимізувати державно-територіальний устрій, збалансувати регіональний економічний, демографічний та соціальний розвиток та зрівноважити взаємини в етнополітичній, культурній та релігійній сферах.

Досить важливою у зрівноваженні регіональних інтересів є оптимізація державно-територіального устрою, адміністративно-територіальна реформа

та надання певним регіонам статусу автономії. Досить цікавим є приклад вирішення проблеми внутрішньої геополітики в Казахстані. Так, у 1997 р. своїм рішенням уряд Казахстану переніс столицю республіки з Алма-Ати до географічного центру Астани і таким чином зміцнив етнічний казахський вплив у близькій до Росії частині держави. Саме з таких міркувань столицею Австралії стала Канберра, а не Мельбурн чи Сідней. Водночас спроби ліквідації автономії можуть призвести до негативних наслідків. Так, після зниження статусу автономних об'єднань в Абхазії та Північній Осетії грузинським керівництвом призвело до само проголошення цими народами незалежності.

Реформа адміністративно-територіального устрою у Польщі у 1998 р. забезпечила зменшення витрат на утримання адміністративного персоналу. Геополітичне регулювання є актуальним для держав різного рівня розвитку. Так, значне економічне відставання південних областей Італії від північних спричинили до створення політичної партії Ліга Півночі, яка у своїй партійній програмі закликає до регіонального сепаратизму.

Лідером щодо формування внутрішньої геополітики на етнокультурній основі є Європа, де впродовж останніх десятиліть було обґрунтовано різні варіанти національної державності та різні варіанти автономії для етнонаціональних меншин.

Найбільш суперечливий характер має внутрішня геополітика російської Федерації. В Росії сформувалась значна кількість етнонаціональних адміністративно-територіальних одиниць. В Російській державі ще фактично не вироблено виважених національно-демократичних форм етнополітики, які б дали змогу збалансувати інтереси російського народу та інших етносів, що населяють територію федеративної держави. Якщо в етнополітичній системі не закладено певних рівноваг, то в умовах прискореної політизації етносу може відбутися революційний вибух.

15.2. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

В сучасних умовах в середовищі української політичної еліти формуються проекти пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-територіального устрою держави. Так, деякі впливові політики і політичні партії підтримують ідею унітарної держави, інші ж підтримують ідею федералізацію держави. Спроби пониження адміністративного статусу населених пунктів та ліквідація адміністративних одиниць в процесі реформи адміністративно-територіального устрою можуть спричинити масові невдоволення населення.

Особливо небезпечним при реформуванні є створення великих регіонів на основі об'єднання вже існуючих. Укрупнення областей зумовить для великої кількості населення значні незручності в наданні різноманітних адміністративних послуг. Не досить обґрунтованою є реформа адміністративно-територіального устрою на базі історико-ментального підходу. Автори цього підходу пропонують механічно відтворити в сучасному територіальному устрої адміністративні одиниці минулих епох на основі Галичини, Волині, Буковини, Слобожанщини, Таврії тощо. Адміністративне об'єднання земель, інфраструктурно непок'єднаних між собою, унеможливить вдосконалення управління і самоврядування.

Зважаючи на реальні проблеми адміністративно-територіального устрою України, враховуючи наявні комунікації та розселення, докорінна зміна сучасної адміністративної системи є ще на сьогоднішній день недостатньо обґрунтована. Однак окремі структурні зміни в межах наявної ієрархії необхідні. З метою зміцнення єдності держави та поліпшення ефективності державного управління та місцевого самоврядування, сіл

виділити нові адміністративні одиниці та створити Уманську, Криворізьку і Маріупольську області. Це дасть можливість усунути диспропорції в розмірах областей, поліпшить конфігурацію та зменшить відстань до обласних центрів. З метою економії державних коштів слід об'єднати в одну адміністративну одиницю міста обласного підпорядкування.

15.3. ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ КОФЛІКТИ

Геополітичний конфлікт проявляється як конфлікт держав. Виникнення геополітичних конфліктів – це передусім нерозв'язані суперечності між політичними інститутами. Геополітичні конфлікти поділяють на внутрішньодержавні та міждержавні. Внутрішньодержавні геополітичні конфлікти можуть виникати в результаті загострення суперечностей між регіонами і стосується підвищення статусу територій та зміни державного устрою. Внутрішні геополітичні конфлікти можуть бути спричинені етнічною політизацією, наростанням релігійних суперечностей та на сонові політизації історичних та економічних відмінностей. Упродовж XX ст. міжрегіональні конфлікти відбувалися в Китаї, Кореї, Росії, Молдові, Іспанії.

Міждержавні конфлікти виникають з приводу територіальних претензій, через втручання однієї держави у внутрішні справи іншої, імперським прагненням до анексії територій іншої держави, а також з приводу територіальних розмежувань територій і акваторій.

Міждержавні геополітичні конфлікти з приводу прикордонних суперечностей у минулому в Європі були найпоширенішим типом конфліктів. На сьогодні в Європі висунення територіальних претензій не підтримується усім міжнародним співтовариством. Однак і досі не вирішеними є геополітичні конфлікти між Грецією і Туреччиною щодо статусу Кіпру, Вірменії і Азербайджану щодо статусу Нагірного Карабаху, між Російською Федерацією і Грузією щодо статусу Абхазії та Північної Осетії, між Росією і Молдовою щодо Придністровської республіки. На

початку 90-х років виник міждержавний конфлікт між Кримською автономією та Україною через підтримку Росією кримських сепаратистів.

Особливо складним територіальним конфліктом, що виник в історичному минулому, є курдська проблема. Курди як історичний етнос проживає на території свого розселення, яка поділена між трьома державами.

Враховуючи небезпеки поширення релігійних та етнополітичних конфліктів, слід в практичній геополітиці формувати моделі зрівноважених інтересів різних етнічних та релігійних груп.

Контрольні запитання і завдання:

1. Розкрийте сутність внутрішньої геополітики.
2. Розкрийте сутність державно-територіального устрою держави.
3. У чому полягає сутність етнополітичної та релігійної внутрішньої геополітики держави?
4. Проаналізуйте внутрішню геополітику європейських держав.
5. Проаналізуйте основні напрями реформування адміністративно-територіального устрою України.
6. Розкрийте сутність територіально-політичних конфліктів.
7. Дайте характеристику територіально-політичних конфліктів (Китай, Корея, Росія, Молдова).

Перелік контрольних питань

1. Поняття геополітики як наукової дисципліни.
2. Геополітика і політична географія.
3. Геополітичне поле та його різновиди.
4. Державна територія.
5. Функції державного кордону.
6. Витоки класичної геополітики.
7. «Органічна школа» Ф. Ратцеля.
8. Геополітичні погляди Р. Челлена.
9. Концепція морської могутності А. Мехена.
10. Геополітичні погляди Ш. Монтескє.
11. Х. Маккіндер про географічну вісь історії.
12. Геополітичні погляди Р. Арона.
13. Концепція «Серединної Європи» Ф. Наумана.
14. Теорія континентального блоку К. Хаусхофера.
15. Основні німецькі геополітичні течії.
16. Геополітична концепція К. Шмітта.
17. Континент Євразія та його культурно-історичні виміри.
18. Доктрина «пансловізму» як передумова доктрини євразійства.
19. Євразійська концепція М. Трубецького.
20. М. Трубецький. «Європа і людство».
21. Геополітичні ідеї В. П. Семенова-Тянь-Шанського.
22. Доктрина євразійства П. Савицького.
23. Основи геополітики О. Дугіна.
24. Геополітичні погляди А. Панаріна.
25. Доктрина Монро та її геополітичний сенс.

26. Геополітичні ідеї Н. Спайкмена та С. Коена.
27. Основні положення атлантизму.
28. Геостратегія атлантизму З. Бжезінського.
29. Європейські пріоритети сучасного атлантизму.
30. М. Фуше про геополітичні контури Європи.
31. Теоретичні аспекти сучасних глобалізаційних процесів.
32. Геоекономіка та проблеми національної безпеки.
33. Р. Арон про можливі образи світового уряду.
34. Концепція світового порядку Римського клубу.
35. Геополітична модель світового порядку З. Бжезінського.
36. Концепція світового порядку Г. Кіссінджера.
37. С. Хантінгтон про цивілізаційні аспекти сучасного світового порядку.
38. «Схід і Захід» А. Тойнбі.
39. Сутність національного інтересу.
40. Поняття національної безпеки.
41. Проблеми національної безпеки України.
42. Основні загрози національній безпеці України.
43. Геополітична доктрина сучасної України.
44. Вектори сучасної української геостратегії.
45. Геополітичний сенс кримської проблеми.
46. Україна в сучасних американських геополітичних концепціях.
47. Україна в сучасних російських геополітичних концепціях.
48. Європейський вектор геостратегії України.
49. Сучасна геостратегія США.
50. Геостратегія об'єднаної Європи.
51. Сучасна геостратегія Японії.
52. Геостратегія КНР.
53. Сучасна геостратегія Російської Федерації.
54. Геостратегія країн Латинської Америки.

55. Геостратегія країн Африки.

56. Сучасна геостратегія країн Центральної та Південно-Східної Азії.

Словник ключових понять і термінів

Автономія – право населення території самостійно здійснювати державну владу з врахуванням національних, культурних та історичних особливостей.

Адміністративно-територіальний поділ – структура територіальної організації держави, на основі якої функціонують органи державної влади та місцевого самоврядування.

Адміністративно-територіальний устрій – спосіб територіального устрою держави, утворення органів державної влади та місцевого самоврядування.

Аероторія – повітряний простір Землі.

Акваторія – водний простір Землі.

Анексія – офіційне приєднання захопленої країни до складу держави-завойовниці.

Анклав – оточена з усіх боків державною територією частина території іншої держави.

Атлантизм – геополітична теорія, що обґрунтовує переваги морських держав над континентальними.

Багатополярність – геополітична модель світу, побудована на основі взаємодії на світовій арені декількох провідних центрів могутності.

Буферна держава – така держава, яка знаходиться між «полюсами» геополітичної могутності.

Виняткова економічна зона – акваторія Світового океану, що прилягає до територіального моря прибережної держави.

Військова геополітика – наукова дисципліна, що вивчає вплив військових потенціалів держав на їх зовнішню політику.

Внутрішня геополітика – напрям геополітичних досліджень, націлений на вивчення просторових аспектів взаємодії політичних партій, громадсько-політичних рухів, етнічних та релігійних організацій.

Воєнно-політичний конфлікт – вид суспільної взаємодії з приводу політичної влади, розв’язання якого досягається шляхом застосування військової сили.

Геноцид – політика переслідування і знищення етнічних, релігійних, расових та соціальних груп населення.

Геоелекономика – наука, що досліджує геоелекономічні системи різних рівнів на міжнародній арені.

Геоелекономічна війна – боротьба мирними засобами за джерела сировини та ринки збуту товарів.

Геоелекономічна стратегія – сукупність підходів до досягнення економічних цілей на світовому ринку.

Геополітика політичних партій та рухів – наукова дисципліна, що вивчає стратегію і тактику політичних сил на міжнародній арені.

Геополітична доктрина – узагальнена система провідних принципів стратегії держави у світовому геополітичному просторі.

Геополітична свідомість – укорінена в ментальності населення певної держави сукупність уявлень про геополітичний простір.

Геополітична ситуація – відповідний певному часовому інтервалу стан у геополітичних системах різних рівнів.

Геополітична структура світу – сукупність взаємопов’язаних підсистем світової геополітичної системи.

Геополітичне поле – геопростір, контрольований іншою геополітичною силою.

Геополітичне положення держави – сукупність її просторових відносин з іншими геополітичними системами.

Геополітичний актор – політична сила, що взаємодіє в геополітичному просторі з іншими державами, міжнародними блоками та міжнародними організаціями.

Геостратегічний вектор – провідний напрям стратегії геополітичного актора на міжнародній арені.

Геополітичний конфлікт – стан політичних відносин щодо контролю над геопростором.

Геополітичний «полюс» - держава, що має спроможність здійснювати політичний вплив на світовій арені.

Геополітичний потенціал – сукупність природних, економічних, політичних, військових та технологічних ресурсів держави.

Геополітична вісь – держава, значення якої впливає не з її сили, а з особливого географічного положення.

Геостратегічний гравець – держава, що має потенційну можливість і політичну волю здійснювати на міжнародній арені свій геополітичний вплив.

Геостратегія – наукова дисципліна, що займається розробкою стратегічних напрямів зовнішньої політики держави у світовому геопросторі.

Глобалізація – сукупність світових економічних, культурних, соціальних та політичних процесів, що трансформують світову геополітичну систему та міжнародні відносини.

Делімітація – визначення за договором між сусідніми державами напрямку проходження державного кордону на топографічних картах.

Демаркація – позначення лінії державного кордону на місцевості.

Державна територія – це частина земної кулі, що належить певній державі і в якій вона здійснює своє законодавче верховенство.

Експансіоністська геополітика – сукупність зовнішньополітичних дій, спрямованих на розширення сфери геополітичного впливу держави.

Експансія – розширення сфери впливу політичної, економічної, релігійної, інформаційної та воєнної сили у певному геопросторі.

Євразійство – геополітична теорія, в основу якої покладено уявлення про Росію як особливий континент Євразія.

Імперська геополітика – експансіоністська зовнішня політика держави, спрямована на розширення сфери свого політичного впливу.

Кондомініум – співволодіння певною територією декількома державами.

Мондіалізм – геополітична теорія, що обґрунтовує необхідність створення загальносвітової держави на чолі зі світовим урядом.

Мультикультуралізм – концепція, згідно з якою досліджуються впливи різноманітних політичних культур на зовнішню і внутрішню політику держави та виявлення культурного різноманіття суспільства.

Національна безпека – це забезпечення сталого розвитку і ефективного функціонування в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Національні інтереси – це визначальні потреби всього суспільства держави в розвитку державної політики.

Неоатлантизм – ідейна течія, що обґрунтовує необхідність існування одно полярного світового порядку з одноосібним лідерством США.

Неоєвразійство – геополітична концепція, що обґрунтовує необхідність формування Євразійського «великого простору» з одноосібним лідерством Росії.

Неомондіалізм – геополітична концепція створення загальносвітової держави на засадах ліберальної демократії та ринкової економіки.

«Нові права» - європейська геополітична школа, яка пропагувала ідею об'єднаної Європи як «федеративної імперії».

Панамериканізм – політична доктрина, що обґрунтовувала об'єднання всього Американського континенту під егідою США.

Панісламізм – релігійно-політична доктрина, що обґрунтовувала на основі уявлень про єдність мусульман всього світу об'єднання всіх мусульманських держав в одну велику федерацію.

Панславізм – культурно-ідеологічна течія, що обґрунтовувала необхідність об'єднання всіх слов'янських народів на основі їх культурно-історичної спільності в одну федеративну державу.

Пантюркізм – геополітичний проект об'єднання тюркських країн і народів з одноосібним лідерством Туреччини.

Політична карта світу – відображення геопросторової організації суспільства в глобальному масштабі.

Прикладна геополітика – науковий напрям в геополітиці, що розробляє рекомендації щодо стратегії і тактики держави на світовій арені.

Релігійна геополітика – наукова дисципліна, що досліджує вплив релігії на формування геополітики держави та її геостратегію.

Рімленд – термін для позначення проміжної зони між «Хартлендом» і морями.

Світове місто. До геополітичних світових міст відносять Вашингтон, Пекін, Москву. До гео економічних світових міст відносять Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Париж та Франкфурт-на-Майні.

Хартленд – центральні райони Євразії, які, на думку Х. Маккіндера, відіграють важливу роль у світовому політичному процесі.

Теми індивідуальних завдань

1. Геополітика як ідеологія.
2. Геополітика як наука про пізнання світу.
3. Вплив військово-стратегічних теорій на сучасну геополітику.
4. Геополітичні ідеї у працях античних вчених.
5. Геополітичні ідеї в епоху Відродження.
6. Геополітичні ідеї у німецькій науці у XIX ст.
7. Теорія держави та геополітичні ідеї Ф. Ратцеля.
8. Основні положення концепції Р. Челлена «Держава як форма життя».

9. Теорія морської могутності А. Мехена.
10. Основні положення геополітичної концепції Х. Маккіндера.
11. Геополітична концепція «Рімленд» Н. Спайкмена.
12. Геополітичні ідеї К. Хаусхофера.
13. Зародження та розвиток концепції євразійства.
14. Основні геополітичні ідеї атлантизму.
15. Геополітичні ідеї «нових правих».
16. Ідейна сутність мондіалізму.
17. Основні концепції неомондіалізму.
18. Неоєвразійство – головний напрям сучасної російської геополітики.
19. Світове панування чи світове лідерство З. Бжезінського.
20. Геополітична структура сучасного світу.
21. Міжнародні організації в сучасному світі.
22. Багатопольна геополітична модель сучасного світу.
23. Проблеми делімітації та демаркації державного кордону України.
24. Основні напрями трансформації адміністративно-територіального поділу України.
25. Геополітичні інтереси держави на міжнародній арені.
26. Національні інтереси української держави.
27. Національна безпека України.
28. Сучасна геостратегія США.
29. Сучасна геостратегія Російської Федерації.
30. Сучасна геостратегія Китаю.
31. Вплив геополітичних чинників на політичні процеси в Україні.
32. Геополітичні ідеї С. Рудницького.
33. Україна в сучасній геополітичній думці Російської Федерації.
34. Основні геополітичні загрози національній безпеці України.
35. Проблеми та перспективи співробітництва України з Європейським Союзом.
36. Геополітичні аспекти взаємодії України і НАТО.

37. Геополітика України на пострадянському просторі.

38. Внутрішня геополітика України.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андрусяк Т. Г. Історія політичних та правових знань : Навч. посіб. / Т. Г. Андрусяк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 220 с.
2. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – К. : Юніверс, 2000. – 688 с.
3. Бабурин С. Н. Мир імперій : Территория государства и мировой порядок / С. Н. Бабурин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. – 796 с.
4. Бебик В. М., Шергін С. О. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика / В. М. Бебик, С. О. Шергін. – К. : Університет «Україна», 2006. – 208 с.
5. Бжезінський З. Вибір : світове панування чи світове лідерство / З. Бжезінський. – К. : Вид. «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
6. Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна : Нав. Посіб / А. О. Білоус.- К. : АМУПП, 2000. – 198 с.
7. Бостон С. К., Тимченко С. М. Державне право зарубіжних країн: Навч. посіб. / С. К. Бостон, С. М. Тимченко. – К. : ЦНЛ, 2005. – 504 с.
8. Василенко И. А. Геополитика современного мира : Учеб. Пособ. / И. А. Василенко. – М. : Гардарика, 2006. – 317 с.
9. Валевський О. Л., Гончар М. М. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Валевський, М. М. Гончар. – К. : 1995. – 99 с.
10. Вільсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вільсон. – К. : КІС, 2004. – 552 с.

11. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: учебник / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 2003. – 432 с.
12. Гельд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гельд, Е. Мак-Грю. – К. : КІС, 2004. – 180 с.
13. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис Пресс, 2004. – 557 с.
14. Дергачев В. А. Цивилизационная геополитика / В. А. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2004. – 672 с.
15. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 111 с.
16. Дністрянський М. С. Геополітика: навч. посіб. / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 435 с.
17. Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки і Латинської Америки та інтереси України. – К. : Пульсар, 2006. – 128 с.
18. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 1999. – 928 с.
19. Зленко А. Дипломатия и политика: Украина в процессе динамических геополитических перемен. – Харьков : Фолио, 2004. – 559 с.
20. Іванов Ю. А. Міжнародне право: Посібник / Ю. А. Іванов. – К. : ПАЛИВОДА, 2004. – 202 с.
21. Камінський А. Основи міжнародних відносин / А. Камінський. – Львів : ЛНУ, 2001. – 208 с.
22. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
23. Кухта Б. А. З історії української політичної думки: навч. посіб. / Б. А. Кухта. – К. : Генеза, 1994. – 368 с.
24. Ліпкін В. А. Національна безпека України / В. А. Ліпкін. – К. : КНЕУ, 2008. – 552 с.
25. Лотоцький С., Трохимчук С. Україна в світовому геополітичному просторі / С. Лотоцький, С. Трохимчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 192 с.
26. Мадіссон В. В., Шахов В. Л. Сучасна українська геополітика: навч. посіб. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К. : Либідь, 2003. – 176 с.
27. Масляк П. О. Країнознавство: підручник / П. О. Масляк. – К. : МАУП, 2003. – 216 с.
28. Мацко А. С. Міжнародне право: навч. посіб. / А. С. Мацко. – К. : МАУП, 2003. – 216 с.

29. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. С. Панарин. – М. : Эксмо, 2004. – 636 с.
30. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г. М. Перепелиця. – К. : НІСД, – 432 с.
31. Савицкий П. Н. Континент Евразия / П. Н. Савицкий. – М. : Аграф, 1997. – 464 с.
32. Трохимчук С. В., Федун О. В. Політична географія світу: навч. посіб. / С. В. Трохимчук, О. В. Федун. – К. : Знання, 2007. - 422 с.
33. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
34. Челлен Р. Государство как форма жизни / Р. Челлен. – М. : РОССПЭН, 2008. – 320 с.
35. Чекаленко М. Д. Зовнішня політика України: підручник / Л. Д. Чикаленко. – К. : Либідь, 2006. – 712 с.